

Василь Каплінський

**100 СКЛАДНИХ СИТУАЦІЙ
НА УРОКАХ ТА ПОЗА УРОКАМИ:
ШУКАЄМО РІШЕННЯ**

**Навчальний посібник для вчителів
видання шосте**

Вінниця-2015

УДК 37.026(075)
ББК 74.202.2я73
К 20

Рецензенти:
С. Я. Харченко
докт. пед. наук, професор Луганського національного педагогічного
університету імені Тараса Шевченка;

О.А. Дубасенюк
докт. пед. наук, професор Житомирського державного
педагогічного
університету імені Івана Франка,

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів,
в яких здійснюється підготовка педагогічних працівників
(лист Міністерства освіти і науки України № 14 / 8.2-2313 від
29.10.2004)

Каплінський В. В.,

К 20 100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо
рішення: Навч. посіб. для майбут. вчителів. – 6-е вид. – Вінниця:
ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 80 с.

ISBN 978-617-7212-70-5

Пропонований посібник є своєрідним задачником з практичної педагогіки. Він містить реальні педагогічні ситуації з варіантами рішень, пропонуючи їх оцінити, доповнити й віднайти оптимальні.

Рекомендується студентам вищих навчальних закладів до використання на заняттях з педагогіки, методики виховної роботи, основ педагогічної майстерності, а також під час педагогічної практики. Може бути корисний також для вчителів і викладачів педагогічних дисциплін.

УДК 37.026(075)
ББК 74.202.2я73

ISBN 978-617-7212-70-5

© Каплінський В. В., 2003, 2005-2008, 2010, 2011, 2015

Вступ

*Рівень компетентності педагога...
може бути визначений у першу чергу мірою
сформованості його: вмінь розв'язувати
професійні педагогічні задачі.*

Ю. М. Кулюткін

*...Якщо відсутні вміння самостійно
співвідносити запас знань з індивідуально
неповторною ситуацією — інтелекту
немає взагалі. Є його відсутність —
глухота. Навіть при чималому запасі знань.*

Е. В. Ільєнков.

Професійна діяльність вчителя являє собою процес розв'язання численних педагогічних ситуацій, які здебільшого виникають непередбачено. Саме тому її успіх певною мірою залежить від вміння продуктивно розв'язувати ці ситуації.

«Справжній педагог» — справедливо зауважує в статті «Поняття режисури гри в педагогіці» С. Смирнов», — не той, хто знає матеріал, і навіть не той, хто добре володіє цим матеріалом, а той, хто може в обставинах шкільного життя, яке щосекунди змінюється, знаходити оптимальні рішення, хто вміє орієнтуватись в непередбаченій педагогічній ситуації».

Успіх у розв'язанні таких ситуацій залежить від професійних здібностей педагога, в першу чергу від його розуму. Тому професія педагога є насамперед професією розумовою і вимагає постійно розвивати інтелект.

В художньому фільмі про американську школу режисерів Дона Сімпсона та Джері Брукхаймера «Небезпечні думки, або Вчитель спеціального призначення» вчителька звертається до учнів: «Моя головна мета — навчити вас думати. Мозок — це також м'яз. І щоб бути сильним, могутнім — треба тренувати його. Кожен новий факт, кожна нова ідея допомагає вам розвивати новий м'яз. І ці м'язи роблять вас посправжньому сильними. Це ваша зброя! В цьому неспокійному світі я хочу озброїти вас. Якщо до кінця року ви не станете розумнішими, кмітливішими, спритнішими — ви нічого не втратите. А якщо ви станете такими — ви матимете в своїх руках цінну зброю».

Педагогічні ситуації, які пропонує цей збірник, спрямовані саме на розвиток розумових здібностей вчителя; крім того, містять пізнавальний та виховний потенціал. Вони наближені до реалій шкільного життя, оскільки здебільшого сталися під час педагогічної практики студентів нашого університету або у професійній діяльності автора та його колег-

вчителів.

Серед цих випадків є нетипові, які передбачають нестандартні розв'язки. Вони ще більшою мірою відображають динаміку вчительської праці в сучасних умовах. Інакше кажучи, нетипові за змістом, вони типові щодо педагогічної дійсності з її непередбачуваним характером. Навряд чи можливо перенести ці рішення в іншу ситуацію, однак саме вони активізують інтелектуальні, творчі здібності педагога, стають важливою умовою його подальшого розвитку.

Як природний розвиток людини не може бути успішним поза діяльністю, без фізичних та духовних випробовувань, так і професійний — без досвіду щодо того, як орієнтуватись у несподіваних обставинах і приймати оптимальні рішення не потім, а миттєво, цієї ж хвилини.

Проблемні педагогічні ситуації включають теоретичні знання, здобуті вивченням педагогіки, у практику, перетворюють на діючі інтелектуальні ресурси особистості, які інакше можуть залишитись «дрімаючими потенціями».

Зрозуміло, щоб оптимально розв'язати ці ситуації, слід здійснити *виховний вплив*, спрямований на відмову від попередньої негативної моделі поведінки; перебудову поведінки учня; блокування негативних її проявів; зміну ставлення, установок, мотивів; на спонукання до правильних висновків; попередження конфлікту, що назріває; з'ясування стосунків після конфлікту; забезпечення взаємного контакту. Інакше кажучи, необхідний такий виховний вплив, який би викликав післядію та забезпечував позитивні зміни у структурі особистості вихованця.

Однак не завжди *зовнішні впливи* викликають *внутрішні зміни*. Це вимагає певних умов.

Психолог Б. Ф. Ломов вказує, що зовнішній вплив перш за все «проходить крізь фільтр довіри або недовіри» до вчителя. Інформація може бути корисною і правильною, але все-таки «не прийнятою, не пропущеною фільтром через закритість для неї каналу довіри».

Таким чином, здійснюючи виховний вплив, учителеві слід одночасно сприяти тому, щоб виникло «зелене світло» для переходу його інформації у внутрішній план особистості вихованця. По такому «зеленому коридору» можна рухатись не тільки в один бік, а й у зворотний, тобто забезпечувати *кроки вихованця назустріч*.

Вчителеві важливо вміти оцінювати зміст своїх зовнішніх впливів не тільки з власної позиції, а й обов'язково з внутрішньої позиції вихованця, враховуючи наміри, причини, мотиви та конкретні умови вчинку. Адже надто часто невдачі вчителя в тій чи іншій ситуації виникають саме через нерозуміння або неправильне розуміння школярів, через «смысловий бар'єр».

Застосовуючи у тій чи іншій ситуації той чи інший спосіб, важливо звертати увагу і на його форму, оскільки зовнішня вимога, прийнятна за змістом, але образлива за формою (скажімо, груба, зневажлива, глузлива), також може лишитись за «смісловим бар'єром». А такий бар'єр, як вважає психолог М. С. Неймарк, цілком заперечує корисну дію виховного впливу, адже сприймаються вихованцем не тільки вплив, а й ставлення з боку вчителя.

Отже, обираючи спосіб впливу у певній ситуації, необхідно завжди пам'ятати, що успіх залежить від:

- ◆ особистості вихователя та ставлення до нього з боку вихованця;
- ◆ особливостей особистості вихованця;
- ◆ намірів та мотивів вчинку;
- ◆ форми виховного впливу та ставлення вихователя до вихованця.

А ще, за справедливим твердженням В. О. Сухомлинського, педагогічна ефективність виховного впливу тим вища, чим менше учень відчуває в ньому задум педагога.

Отож досягнення очікуваного результату у педагогічній ситуації передбачає такі етапи:

- 1) осмислення, усвідомлення та формулювання проблеми (педагогічної задачі, що підлягає розв'язанню);
- 2) визначення моменту, коли розвиток конфлікту можна було попередити;
- 3) чітке визначення мети, якої прагне вихователь;
- 4) вибір оптимального впливу шляхом аналізу ситуації, проектування дій вчителя, прогноз зворотної реакції та розвитку подій, наслідків того чи іншого кроку, подумки перевірка проектів розв'язання ситуації («як наше слово відгукнеться»);
- 5) актуалізація теоретичних знань, що потрібні для педагогічно доцільних дій;
- 6) вибір та реалізація оптимального варіанту, обґрунтування його правильності та доцільності.

* * *

Матеріал збірника складається із 7 розділів:

I — ситуації №1-22 з готовими варіантами розв'язання, які потрібно критично осмислити та оцінити з огляду на відповідність чи невідповідність обставинам;

II — ситуації №23-36 із завданням спрогнозувати наслідки запропонованих варіантів і доповнити їх власними міркуваннями;

III — ситуації №37-42, продовження яких (оптимальні варіанти розв'язання) додаються в кінці збірника. Зазирніть туди, будь ласка, після власних спроб передбачити розвиток подій і порівняйте свої прогнози з

реальними рішеннями;

IV — ситуації М 43-76, також незакінчені, вимагають самостійно змодельовати власні варіанти подальшої поведінки вчителя;

V — ситуації № 77-90 з конкретними завданнями до кожної;

VI — ситуації М 91-93 з конструюванням моделей самопрезентації вчителя при першому знайомстві з учнями;

VII — ситуації №94-100, які поєднують кілька проблем і вимагають особливої уваги до змісту подій.

Розв'язуючи ці педагогічні ситуації, ви одночасно:

- ◆ розвиватимете фахове мислення, аналітичні та комунікативні здібності;

- ◆ формуватимете кмітливість, необхідну в складних умовах шкільної дійсності;

- ◆ оволодіватимете досвідом пошукової та творчої діяльності;

- ◆ поглиблюватимете знання теорії педагогіки, творчо застосовуючи їх на практиці;

- ◆ познайомитесь із різноманітними способами педагогічного впливу.

Намагайтесь помічати в кожному з описаних випадків те, що припадєть вам іншим разом. Варіант, знайдений власними зусиллями, або той, з яким ви ознайомились у збірнику, або той, який висловили ваші друзі чи викладач, може перетворитись на *спосіб*, зразок, який знадобиться при нагоді. Ваш досвід набуватиме нових барв, ставатиме все цікавішим і ціннішим з кожною новою ситуацією, в якій ви його успішно застосуєте.

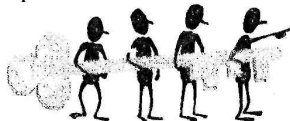
Сподіваємось, що збірник допоможе вам:

- ◆ краще розуміти педагогічну теорію, усвідомити її практичну значущість;

- ◆ поглибити інтерес до дисциплін педагогічного циклу;

- ◆ розвивати критичне мислення;

- ◆ успішно орієнтуватися в подібних ситуаціях під час педагогічної практики та самостійної професійної діяльності.

Розділ І

- Уважно прочитайте. Спробуйте з'ясувати, в чому полягає проблема.
- Не знайомлячись із наведеними варіантами, запропонуйте власну, педагогічно доцільну модель поведінки вчителя, спрямованої на вирішення проблеми.
- Познайомтесь із запропонованими варіантами розв'язання ситуації та спробуйте спрогнозувати результат кожного з них.
- Неприпустимі, на вашу думку, варіанти позначте мінусом (-).
- Варіанти, які ви вважаєте припустимими, позначте плюсом (+).
- Уважно перечитайте «плюсові» варіанти, спробуйте визначити найкращий з них, поставте навпроти нього ще один плюс.
- Обґрунтуйте свій вибір.
- Поясніть, які, на ваш погляд, помилки допущені у «мінусових» варіантах. Чому ви вважаєте їх неприпустимими?
- Якщо жодний із запропонованих варіантів не здається вам оптимальним, запропонуйте власний і обґрунтуйте його.

Ситуація № 1

Таня, новенька, яку дев'ятикласники прозвали «Лялечка», екс-чемпіонка світу з гімнастики, незлюбила класного керівника Олену Михайлівну з першого погляду. Невдовзі Лялечка в класі стала лідером. Це не подобалось вчительці.

Сьогодні Олена Михайлівна запросила всіх учнів додому на свій день народження, як це було щороку.

— У мене також сьогодні день народження,— сказала Лялечка.— Я всіх вас також запрошуюю і на ту саму годину.

? *Ваші подальші дії на місці класного керівника?*

Варіанти розв'язання

1. Зроблю висновок, що час терміново переглянути своє ставлення до цієї учениці, оскільки йдеться вже про наслідок, а лікувати необхідно причину.
2. Підготуюсь до свята і проведу вечір у чеканні. Це шанс визначити ставлення до себе учнів, дати оцінку собі як учителю і класному керівнику та спрогнозувати свою подальшу тактику. Постараюсь зберегти спокій...
3. Чудово! Я особисто давно збираюсь відсвяткувати свій день народження з друзями. Досі святкувала з вами, щоб не порушувати нашу традицію.

Та й ви вже стали дорослими, самостійними, маєте повне право на вибір. Робіть так, як вам підказує серце, але завчасно мене попередьте.

4. Візьму квіти, прийду до Лялечки і привітаю з «липовим» днем народження. Якщо відреагує позитивно — порадію від нагоди неформально поспілкуватися; якщо негативно — тактовно подякую за гостинність і пошкодую, що не побудемо всі разом, хоча мені того й дуже хотілося.

5. Можу удати велику радість через збіг у датах народження і поступитися звичаєм, сказавши: «Прекрасно! Нарешті ламається стереотип! Це новий виток нашого розвитку, давно очікувані зміни...»

6. Побуду вдома, добре подумаю над тим, про що слід сказати, вітаючи Лялечку з «липовим» днем народження, а потім прийду до неї з квітами і, звичайно ж, запізнившись

7. Що ж, тепер можна перевірити щирість наших з вами стосунків. Моє запрошення залишається в силі, а вибір за вами...

8. Візьму ініціативу у свої руки і спокійно скажу: «Думаю, що тепер вам краще піти до Тані. А час все розставить на місця, згодом і зробите висновки».

9. Життя постійно ставитиме вас перед вибором. Але важливо, щоб вибір відповідав поклику вашого серця. Інакше доведеться жалкувати про хибний крок. Керуйтеся одночасно і почуттям, і розумом. А ситуація, яка виникла, нам тільки на користь...

Ситуація № 2

В 11-му класі Ви розкриваєте дошку, щоб написати тему уроку,— а там великими буквами написані образливі слова про однокласницю Оксану.

? Що робити?

Варіанти розв'язання

1. Негайно ліквідую напис і розпочну урок, не з'ясовуючи, хто це написав. На перерві запитаю Оксану, хто б міг таке вчинити. Наступного разу почну коротким монологом з натяком (продумаю заздалегідь).

2. Не дивуйтесь. Припускаю, що це неадекватний вияв сильних почуттів. А може, нерозділеного кохання? Бідолашний хлопець, у нього вже зовсім відмовили гальма...

3. Знаєте, анонімки, на мій погляд, шкодять перш за все людині, яка їх пише. Те, що робиться таємно, рано чи пізно стає очевидним. Отож нам не варто гаяти час, щоб з'ясувати, хто забруднив дошку.

4. Витираю написане, говорячи: «Я співчуваю тому, хто це написав. Хотів привернути Вашу увагу і не міг знайти іншого способу. Мабуть, Ви йому дуже подобаєтесь. Може, колись він дозріє до більш дорослих слів про свої почуття...»

5. Витираючи написане, скажу: «З дошки ці слова легко витерти, але вони залишаться на обличчі автора, доки він не зізнається. Якщо йому подобається ходити з такою візиткою, то мені його шкода...»

6. Повільно витираю дошку, цитуючи Лермонтова:

*Да, были люди в наше время, —
Не то, что нынешнее племя,
Богатыри — не вы!*

7. Спочатку швидко витру написане, потім Звернусь до учнів: «Хто?» Не отримавши (швидше за все) відповіді, продовжу: «Невипадково ці слова без підпису. Раніше я думав, що у вашому класі немає боягузів. А цей "герой" ховається за спинами інших. Що ж, ховайся, ховайся... Я більше не запитаю, хто це. Хоча в нього є шанс виправдати себе, щоб не залишитись двічі боягузом».

Ситуація № 3

Віра Сергіївна, класний керівник 7-Г, щоб знати, що відбувається в класі без неї, призначила Галинку стежити за учнями і розповідати їй про все. Коли Віра Сергіївна захворіла, студентку-практикантку Лесю Петрівну призначили виконувати обов'язки класного керівника. Після уроків до неї підійшла Галинка і почала розповідати про все і про всіх.

? Як діяти Лесі Петрівні?

Варіанти розв'язання

1. Уважно вислухаю дівчинку і скажу: «Ти тільки що мені докладно розповіла, чим займаються твої друзі. Але мене більші турбує те, чим займаєшся ти...»

2. Вислухаю ученицю і скажу: «Галинко, от послухай. На уроці математики Сергій кинув записку. Вона закотилася під парту. Олег не зрозумів, що записка до нього, підняв руку і сказав про неї вчителю. Іван

Семенович відказав: "Я і так це бачив і покараю Сергія, але доносити на свого товариша негарно". Олег почервонів. Після уроку він підняв записку і прочитав: "Олеже, давай підемо після уроків на кінні перегони". Підійшов до Сергія: "Ну що, підемо на перегони?" Як думаєш, Галинко, що відповів Сергій? А що відповіла б йому ти? Сергій похитав головою: "Коні вже поїхали..."»

3. Розповім про таку ж дівчинку-шпигунку, яку врешті-решт викрили, зненавиділи, припинили з нею спілкуватись всім класом. А потім скажу, що, поки Віра Сергіївна відсутня, не потрібно виконувати цей обов'язок, а тим часом поміркувати про його неминучі негативні наслідки.

4. Обережно скажу, що надалі цього робити не треба. А, зустрівшись з класним керівником, делікатно спробую переконати її, що таке доручення згубно впливає на стосунки з класом і на дівчинку. Докладу всіх зусиль, щоб довести Вірі Сергіївні, що вона підставляє ні в чому не винну дитину, яка щиро вірить в учителя. Більше того, рано чи пізно однокласники викриють дівчинку і відвернуться не тільки від неї, а й від педагога, здатного на такі доручення, і важко буде після цього повернути до себе довіру та повагу дітей...

5. Поставлю їй три запитання, які мають підштовхнути її до необхідний висновків: «Галино, а як ти вважаєш, за тобою теж хтось слідкує? Твої однокласники знають про твоє доручення? А ти не боїшся втратити своїх друзів?» Постараюсь якнайшвидше зустрітись з Вірою Сергіївною і попросити її поради та допомоги щодо того, як попередити серйозний конфлікт, що назріває в класі,— адже його наслідки можуть бути неприємними перш за все для неї як для класного керівника. Зроблю це якомога делікатніше і тактовніше.

6. Просто прочитаю вголос:

Каким бы ни был он, но он тебе не враг.

Он рос с тобой, играл и веселился.

И предавать его не надо за пустяк.

Ведь если б он узнал про этот шаг —

Поверь, наверняка б с тобой простился.

Ситуація № 4

Перевірка домашнього завдання пройшла нормально. В доброму настрої вчитель історії Андрій Васильович назвав нову тему. Але коли відвернувся до дошки, щоб її записати, хтось з

дев'ятикласників раптом різко і голосно свиснув за його спиною.

? Як вчинити вчителю?

Варіанти розв'язання

1. Дуже прикро, що серед вас, таких дорослих і солідних учнів, сидить «свистун». Я навіть не запитую, хто це зробив: той, хто свистить у спину, на мою увагу не заслуговує.

2. З презирством запитаю: «Хто?!!» Витримавши психологічну паузу, продовжу: «Розумію. Тільки жалюгідний боягуз може ховатись за спинами інших. Бійтесь таких людей, на них не можна покластися...» І продовжу урок.

3. На мить гляну на кожного з учнів і промовлю: «Якщо це соловей, він свисне ще раз, тільки в обличчя; якщо боязкий горобець — вік замовкне або свисне, коли я відвернусь...»

4. Повернувшись до класу, промовлю з іронією: «З виду, напевно, орел, а цвірінкає...»

5. Прекрасний свист, сер. Я також непогано свистів у дитинстві, поки не загубив свисток. Якщо не бажаєте залишитись свистуном на все життя — зав'яжуйте, і чим раніше, тим краще для Вас і для Вашої майбутньої дружини. Є ж прикмета: хто свистить, той без грошей сидить...

6. Я повернуся обличчям до учнів, огляну всіх суворим поглядом без жодного слова — мене зрозуміють!!!

7. Різко розвернусь і скажу: «У спину сміливості вистачило, тепер — в обличчя. Рахую до трьох...»

8. Пишучи далі, скажу з іронією: «Свист, мені здається, трохи фальшивий і недосконалий. Немов у того, хто це зробив, бракує зубів. Але якщо він і надалі свистітиме в спину, то я мимоволі буду думати, що в нього ще й клепки бракує».

9. Нормальна людина, коли щось робить, усвідомлює свої вчинки і прогнозує їх наслідки. А якщо з людиною «щось робиться», то їй варто поспівчувати. І перш ніж продовжити урок, я хочу висловити свої щирі співчуття тому, хто це зробив.

Ситуація № 5

Студентка-практикантка Світлана Андріївна на уроці з української мови пояснює новий матеріал. Раптом помічає, що двоє восьмикласників грають у карти.

? Як їй реагувати?

Варіанти розв'язання

1. Зробити паузу, підійти до них і сказати: «Ну, що? Вже визначили, хто з вас найрозумніший? Нічого-нічого, можете продовжувати. Коли визначите, скажете мені. Тоді я по-своєму перевірю рівень вашого інтелекту. Пробачте, що потурбувала...»

2. Підійти до них і спокійно сказати: «Хлопці, вибачте, що відволікаю. Так можна залишитись у дурнях на все життя. Але чи варто?...»

3. Одного з них підізвати і на вухо сказати: «Передай своєму товаришеві, що я не маю нічого проти, але на наступному уроці ми гратимемо в мою гру і за моїми правилами! А коли сядеш на місце — разом вирішіть, чи продовжувати, чи зупинитись...»

4. Я прихильник суворих заходів. Якщо побачу це на своєму уроці — вони довго думатимуть над своїм вчинком. Вони показали неповагу до мене і будуть покарані тим самим.

5. Підійти до дошки, взяти крейду, провести лінію посередині. Викликати картярів, дати кожному окреме завдання і запропонувати позмагатись біля дошки на оцінку, а потім додати: «Хто не впорається, той цілком заслужить слово, яким називають гравця, що програв в карти...»

6. Написати на дошці: «... — дурень». Потім підійти до хлопців і тихенько сказати: «Мені б дуже не хотілось, щоб замість трьох крапок на дошці було б вписане ім'я когось із вас».

Ситуація № 6

Класний керівник Олена Михайлівна запросила своїх дев'ятикласників, як звичайно, на день народження додому. Однак Таня, новий лідер класу, яка конфліктувала з нею, вигадала, що і в неї також день народження, і покликala весь клас до себе на той самий час, що й Олена Михайлівна. Вперше за кілька років до Олени Михайлівни прийшов тільки один учень. Решта весело святкувала неіснуючий день народження Тетяни на прізвисько Лялечка.

? Що має сказати дев'ятикласникам Олена Михайлівна наступного дня?

Варіанти розв'язання

1. Не показуючи своєї образи та хвилювання, поводитись стриманіше, ніж завжди. Пригощаючи учнів у кінці уроку пирогом, сказати: «Мені не випадало запропонувати цей традиційний пиріг комусь іншому, бо пекла його для вас. Вчорашній вечір — це навіть добре, він допоміг мені краще вас зрозуміти. Тепер я можу не хвилюватися, бо час обов'язково усе розставить на свої місця».

2. Вчорашній вечір допоміг мені зрозуміти, ким ви для мене стали. Мабуть, вам було весело, — адже ніхто не здогадався хоча б зателефонувати мені. А я саме думала про вас і чекала, як досі чекає на вас наш традиційний пиріг. А коли людина про когось думає, чекає — значить, отой «хтось» їй не байдужий, а близький та рідний. Ось які висновки я зробила для себе вчора...

3. Я звернусь тільки до Лялечки: «Таню, вітаю тебе з тим святом, яке ти влаштувала для своїх однокласників. Вибач, що не прийшла. В мене була вагома причина: я чекала на своїх друзів і до останнього сподівалась на їх традиційний візит».

Ситуація 7

Пролунав дзвінок. До 8-го класу зайшла вчителька біології Олена Василівна. Привіталась, сіла за стіл і розгорнула класний журнал. Раптом відчинилися двері, і через поріг порачкував Андрій. Клас завмер: всі знали, що напередодні однокласниці обізвали цього спокійного хлопчину боягузом і вгадали для нього іспит — увійти в клас рачки.

? Як діяти вчительці?

Варіанти розв'язання

1. Андрію, і давно це з тобою таке трапилось? Взагалі я нічого не маю проти. Навпаки, це кумедно, як на мене. Думаю, сидіти ти збираєшся нормально.

2. Андрію, але ж ми сьогодні вивчаємо не земноводних, а зміїв. Може, продемонструєш спосіб пересування і цих тварин? *Ф* Спокійно скажу: «Рачкуй-рачкуй, Андрію. Зарачковуй далі» Якщо він намагатиметься сісти, як звичайно, за парту, я почну заперечувати: «Ні-ні, Андрію, краще буде під партою. Книжки та зошити подати? Ні? Як ні? Невже ти відмовишся від істинно царського привілею?»

3. Спокійно скажу: «Я не маю нічого проти. Будь ласка. Можеш і надалі так заходити. Тільки запізнюватись не дозволю».
4. Сяду навпочіпки і запитаю: «Ти хто?..»
5. Андрію! Якщо вже копіювати якусь тварину, то краще лева. Все ж таки король звірів. А ти — жабу... Може, поясниш свій вибір?
6. Дочекавшись, поки він дорачкує до своєї парти, спокійно скажу: «Андрій продемонстрував нам, як пересувається більшість ссавців. Спасибі. Сідай на місце. Розпочинаємо урок...»
7. Спасибі, Андрію, за те, що нагадав нам про наших далеких предків. Саме про них я збираюся сьогодні з вами поговорити. А першому слово надаю тобі, оскільки в тебе єдиного, як ми щойно переконались, збереглись їхні поведки».
8. Спокійно та стримано скажу: «Поки що можеш сідати на місце. Однак відповідати сьогодні також спробуєш у тому ж самому положенні. Продовжимо урок...»
9. А насправді пройшла хвилина, друга, вчителька, дочекалась поки шибеник сів на місце, і промовила спокійно: «Продовжимо урок. Як я вам уже розповідала...»

Ситуація № 8

Йдучи на урок, учитель історії Микола Максимович побачив у коридорі другокласника, який стояв біля сходів і плакав. Виявилось, що його побив Андрій, учень 5-В, куди історик саме прямував на урок. Вчитель зайшов до класу і побачив Андрія.

? Що далі?

Варіанти розв'язання

1. Я попрошу другокласника зачекати, а тим часом завітаю до 11-го класу, викличу здоров'ягу-хлопця, знайду з ним у 5-В клас і, звернувшись до учнів, скажу: «По дорозі до вас я дізнався про "подвиг" вашого однокласника. Мені цікаво було б пересвідчитись в його сміливості, і я хотів би, щоб він поторив свій подвиг ще раз. Андрію, будь ласка, вийди на середину. Тепер підійди до цього хлопця і спробуй його вдарити. А тепер вийди зі своїм новим знайомим в коридор і попроси пробачення в тою маленькою хлопчика, якого ти образив до сліз».

2. Я привітаюся з учнями, потім підйду до Андрія і запитаю: «Як ти себе відчуваєш? Руки не тремтять? Ноги не підломлюються? А чому ти такий блідий? А як ти думаєш, такі питання зазвичай виникають після сміливого вчинку чи боягузливого? А тепер заспокойся і подумай, як будеш просити пробачення у другокласника, коли ми на перерві завітаємо до нього разом».\

3. Підйду до Андрія і скажу: «Ти можеш мені допомогти? Тоді допоможи мені заспокоїти маленького хлопчика, який плаче у коридорі. І зараз довідайся, хто його образив. А на перерві допоможи з'ясувати з цим "сміливцем" відносини».

4. Я розповім про цей випадок, не називаючи Андрія, щоб викликати в учнів співчуття до хлопчика і негативні емоції до його кривдника. А лідеру класу дам завдання підійти до малюка на перерві і з'ясувати, хто його скривдив.

5. Я розповім учням про цей випадок і запитаю в них (зокрема й в Андрія): «Як би ви вчинили, коли б побачили, що здоровий хлопець ображає маленького?»

6. Я скажу: «Хочу звернутись до всіх, але ці слова стосуватимуться тільки одного з вас. Прізвиська його називати не стану — незручно. Нехай він сам мене знайде після уроків. А до тих пір подумає над тим, що сильний мужчина знає, коли і де застосувати свою силу. Тільки слабосилий та слабохарактерний шукає слабкішого за себе, щоб похизуватися перед ним своєю силою».

Ситуація № 9

З наочними посібниками, журналом і чималим зошитом, де слово в слово був записаний весь урок, Ірина Петрівна вперше в житті переступила поріг класу як учителька. Не пам'ятала, як промовила звичайне: «Добрий день. Сідайте». Тільки чудово запам'ятала той жах, який охопив її від гудіння, що раптом сповнило кімнату. Так, так, гудіння! Здавалось, воно лунало звідусюди: від стін, вікон, навіть від стелі. Ще не розуміючи, у чому справа, молода вчителька оголосила тему. Гудіння посилилось, а чийсь басок промовив: «Двадцять разів уже чули...» Ірина Петрівна придивилась до учнів і здогадалась: це гули вони. Гули, не розтуляючи ротів, манірно склавши руки на парті.

? Що вдіяти вчительці?

Варіанти розв'язання

1. Не стану робити їм зауваження і закликати їх до порядку, а спокійно підйду до дошки з удавано-байдужим виразом обличчя і напишу: «Погудіть, будь ласка, ще хвилин десять, бо в мене є термінова робота. Думаю, що за цей час устигну її завершити». Закінчивши писати, сяду за стіл, розкладу папери і мовчки з серйозним виразом обличчя почну працювати...

2. Зроблю серйозний вираз обличчя. Зручно сяду за стіл. Відкрию портфель. Не кваплячись, витягну звідти папери. Розкладу їх на столі та почну працювати, ніби не звертаючи уваги...

3. Спокійно скажу: «Мені все зрозуміло. Отже, ми зараз на борту літака. Йдемо на посадку. Попрошу не вимикати двигунів. Збільшуємо кількість обертів! Гучніше! Ще гучніше! А тепер з максимальною гучністю і в максимально швидкому темпі. Продовжуйте, а я тим часом напишу на дошці завдання для самостійної роботи».

4. Спокійно сяду за стіл і з легкою посмішкою постараюсь кожному з них зазирнути у вічі. Думаю, вони мене зрозуміють...

5. Ви, будь ласка, потренуйтеся, а я принесу магнітофон. Буде що згадати на випускному вечорі.

6. Можу й собі манірно скласти губи та почати гудіти разом з ними, розмахуючи руками наче диригент, підбадьорюючи їх: «Тепер, будь ласка, голосніше! Ще голосніше і більш широко! Не стримуйте своїх емоцій, усміхайтесь! Вище голови! Носи догори! Чудово! Тепер зробимо все художньо довершено. Хто хоче бути солістом? Як ніхто? Мабуть, ти? Як тебе звати? Андрій? Чудово! Тоді давайте знайомитись...»

Ситуація № 10

Молодий учитель фізики Микола Тимофійович зайшов на перерві до свого кабінету, щоб підготувати до уроку прилади. Підійшовши до шаф, помітив між ними на підлозі двох учнів 11-го класу, які саме розливали вино. Щойно зібрався зробити зауваження, як почув пропозицію підтримати компанію.

? Як тепер діяти вчителю?

Варіанти розв'язання

1. Делегувати одного з них до директора та завуча, щоб він і їм запропонував.

2. Сказати: «Я не проти з вами поспілкуватись, але після уроків. А поки

що я заберу цю рідину в учительську, щоб ви не згіршили». Після уроків спробувати змалювати їх «світле майбутнє»...

3. Погодитися, але з умовою, щоб перенести цей ритуал на вечір зустрічі випускників. Потім забрати вино, пообіцявши, що все залишиться таємницею аж до того вечора.

4. Сказати: «Стоп! Кабінет мій, я тут господар і маю право ставити умови. Отже, зараз ви наведете аргументи про користь алкоголю, а — про шкідливість. Якщо у вас їх більше, ніж у мене,— я прийму вашу пропозицію. Якщо ні — вам доведеться приймати мою». Після цього розілля вино в стакани і по черзі виллю в раковину, промовляючи: «Це за тебе, Андрію! Це за тебе, Сергію! А це за мене!»

5. Спокійно сказати: «Ви зачекайте, а я піду запитам дозволу директора школи, чи можна мені "вживати" в робочий час. А пляшку поки що заберу з собою...»

6. Подякувати і додати: «Але я не бомж і звик робити це по-людськи. А в моєму кабінеті подібне "майно" підлягає повній конфіскації. Це допоможе уникнути небажаних наслідків, перш за все для вас».

7. Подякувати і додати: «Але я спочатку заберу цю рідину і покажу вчителю хімії. Він дослідить її вміст, а далі вирішимо».

8. Сказати: «Взагалі я б не проти. Але з вами не можу, бо таке вино і так, як це робите ви, п'ють, вибачайте, анонімні алкоголіки. Тому мені залишається побажати вам здоров'я і здорового глузду, не беручи до рук вашого сумнівного частування».

9. Спокійно добираючи необхідні прилади і навіть не дивлячись в їхній бік, сказати: «Я не звик бути третім. Це принижує мою гідність. Екск'юз мі».

10. Ввічливо кивнути: «Я не проти. Але давайте покличемо директора школи. Він знає дуже гарні тости. І я з радістю прослухаю його тост за ваше здоров'я».

11. Сказати: «Що ж, шановні. Ваш подвиг дійсно непересічний. Я думаю, що його можна занести до книги рекордів Гіннеса. Можливо, і премію отримаєте в "баксах". Тільки потрібно, щоб це обов'язково хтось за-

свідчив. Я початківець, треба когось авторитетнішого — мабуть, з адміністрації. Ви не турбуйтеся, спокійно продовжуйте, а я піду пошукаю когось більш досвідченого. А щоб, бува, мене хтось не випередив, я поки замкну кабінет».

Ситуація № 11

П'ятикласник Андрій учився абияк, на уроках був неухажний, домашніх завдань майже ніколи не виконував. Та коли в класі з'явилась студентка-практикантка Світлана Василівна, він почав ставитись до навчання інакше. Вивчивши напам'ять заданий додому вірш, Андрій зрадив, коли Світлана Василівна назвала його прізвище, а ще більше — коли вона похвалила його і оголосила, що ставить десять балів. Раптом з задньої парти пролунав суворий голос вчительки української мови Віри Григорівни: «Йому й п'яти цілком вистачить!»

? Як має відреагувати Світлана?

Варіанти розв'язання

1. Щоб не устрявати у суперечку при учнях, краще змовчати, поставивши свою оцінку. А на перерві поговорити з учителькою.
2. Одразу сказати: «Бачиш, Андрійку, як ти здивував Віру Григорівну і весь клас. Ми навіть не можемо повірити, що ти так гарно зумів прочитати напам'ять вірш. Доведеться тобі це зробити ще раз, щоб переконати нас у цьому по-справжньому. Прочитай нам цей вірш, будь ласка, спочатку».
3. Підійти до хлопчика і сказати: «Віра Григорівна має рацію. Ти дійсно трохи не дотягнув до десяти балів, але я так зраділа, що вирішила попри все поставити тобі саме десять. Тепер не підводь мене, ти маєш довести Вірі Григорівні і всім нам, що і надалі можеш радувати нас своїми успіхами».
4. Звернутись до вчительки: «Я розумію, Віро Григорівно, що Ви краще знаєте Андрійка. Але він справді сьогодні постарався. І я дуже хотіла, щоб це стало початком його більших успіхів. Спробуємо сьогодні не відбирати у нього цього шансу, а Андрійко, я думаю, надалі не підведе ні мене, ні Вас. Так, Андрійку?»
5. Звернутись до учня: «Андрійку, Віра Григорівна перевіряє, чи ти справді вирішив стати хорошим учнем, чи тебе задовольнить посередня оцінка. Доведи нам на наступних уроках, що це не випадковість, гаразд?»
6. Звернутись до класу: «Я пропоную поки що взагалі не ставити оцінки. Головне ж все-таки не оцінка, а знання. А за те, що Андрійко почав краще

вчитися, давайте всі разом йому поаплодуємо і крикнемо: "Молодець!" Все з'ясується на наших наступних уроках, на яких я буду обов'язково запитувати Андрійка».

Ситуація №12

Студентка-практикантка Мар'яна Максимівна приходить на свій перший урок у 10-й клас і бачить, що на столі лежить порнографічна картинка. Клас затих — очікує реакції.

? Що їй робити?

Варіанти розв'язання

1. Подивитися, а потім з інтонацією байдужості і відповідним виразом обличчя сказати: «і це все, чим ви хотіли мене здивувати?»
2. На що ви чекаєте? В кого проблеми — зверніться до спеціаліста, і він порадить, як упоратись з відповідним комплексом. Бажаю здоров'я!
3. Хотілося сьогодні провести тестування, щоб ознайомитись з вашими особистими проблемами. Тепер все ясно. Дякую, що допомогли зекономити час. Кому потрібна консультація саме з цієї проблеми, залишіться після уроку, я домовлюсь про зустріч із своєю подругою — лікарем-сексопатологом.
4. Я розумію хід ваших думок. Що ж, протягом уроку спробую визначити, „ хто ж це так стурбований цією проблемою. Мабуть, ті, хто проявлятиме найменшу активність на уроці. Що ж, розпочнімо урок, бо й мені кортить якнайшвидше дізнатися прізвища цих учнів. *Ф* Такий інтерес під час уроку нездоровий. Він може перерости в нездорову орієнтацію того, хто це зробив. Я не раджу так ризикувати.

Ситуація № 13

Дев'ятикласники на одній з виховних годин вирішили взяти у Вас інтерв'ю. З перших питань Ви здогадались про їхній задум: виявити Ваше особисте ставлення до інших учителів — Ваших колег. Ваші стосунки з учнями до цього часу були відвертими...

? Що робити далі?

Варіанти розв'язання

1. Професійна етика забороняє офіцерам обговорювати інших офіцерів у присутності солдатів. Я також керуюсь цим принципом і не можу ним поступитись.
2. Цих людей тут немає. А обговорювати когось позаочі непристойно. Це мій принцип, і раджу вам також ним керуватись.

3. Поза сумнівом, ви прекрасно знаєте мої відповіді, бо давно знаєте мене. Однак казати вголос все, що думаєш, нетактовно. Цього я зробити не можу навіть заради відвертості з вами, інакше ви мене перестанете поважати.

4. Ви чекаєте від мене відвертості. Однак у подібних ситуаціях цінніше буде стриматись. Навіть заради наших з вами відвертих стосунків я не можу обговорювати людей за їх спинами.

5. У кожної людини є свої недоліки, є вони й у мене. Мені б не хотілося додавати до них ще один — обговорювати інших людей за їх відсутності. Навіть у тому випадку, коли я не всі їхні погляди поділяю і не з усім погоджуюсь.

Ситуація № 14

Ви увійшли у 8-й клас. Усі учні встають, щоб привітати Вас. Максим не рухається. На зауваження учнів: «Встань, Михайло Никифорович у класі!» — не реагує і продовжує демонстративно сидіти.

? Ваші подальші дії?

Варіанти розв'язання

1. Добрий день! Сідайте! Бачу, в нас сьогодні подія. Я маю від вашого і свого імені привітати Максима з виходом на заслужений відпочинок. Інакше кажучи — на пенсію. Це не жарт. Вісім років день у день сидіти за партою... Нарешті він може користуватись пільгами. Прошу від сьогодні звільнити йому місце, підтримувати, коли він захоче встати з-за парті. Привітаймо Максима і розпочнімо урок.

2. Ні-ні, не треба його турбувати. Якщо тобі погано — сиди. Дивись і надалі не напружуйся фізично. А то, не дай Бог, ще більш заслабнеш і не зможеш стати на рівні ноги після уроку. От тоді я хвилюватимусь по-справжньому...

3. Привітаюсь і скажу: «Не вставай. Якщо тобі подобається вітати мене сидячи — будь ласка. Але дозволяй і мені навзаєм відповідно реагувати».

4. Підійду ближче і запитав, чи не потрібна моя допомога, чи не викликати лікаря чи швидку допомогу.

5. Підійду і привітаюсь з Максимом за руку.

6. Попрошу Максима поміняти з ним ролями: я сідаю на його місце, а

він заходить у ролі вчителя і показує, як слід чинити щодо мене-«Максима».

Ситуація №15

Вас призначили в 9-А на місце надзвичайно авторитетного класного керівника — Ніна Іванівна пішла у декретну відпустку. Приходите на першу виховну годину. Повертаєтесь до дошки, щоб написати тему виховної бесіди, і раптом відчуваєте, що хтось поціливі Вам з рогачки в потилицю...

? Як Вам діяти?

Варіанти розв'язання

1. Не обертаючись, пишу на дошці великими літерами: МЕНІ БОЛЯЧЕ!
(Я не маю цього приховувати. Я така сама людина, як і вони.) Стримано замикаю написане у рамку *(відчуваю образу і гнів, однак стримуюсь. Спокій плюс увага: треба зрозуміти, чи це звичайна дурниця, чи «поза» ?)* Не обертаючись, задумливо промовляю: «Навіть з останньої партії влучити в мою потилицю не важко. *(Обертаюсь до класу)*. Я сподіваюсь, та людина, яка це зробила, розуміє, навіщо це їй. Якщо знічев'я — це безглуздо. Якщо навмисно — це нічого не доводить... А втім, поки не будемо цього обговорювати. А я пропоную поспілкуватись, а потім разом вирішити, як бути далі... *(Головне — переконати їх словом, поглядом, інтонацією, жестами, що я не збираюсь відступати. Моя мета — забезпечити контакт, який би переріс у позитивні взаємини)*».

2. Якби мені знаття, що тут стріляють у спину і слід стерегтися... Не буду принижувати себе, з'ясовувати стосунки і визначати прізвище «сміливця». Почекаю, поки він сам дозріє до цього. Всім іншим раджу бути обережнішими з ним. Адже він може виявити свою «сміливість» і за спиною того, хто вважає його найкращим другом.

3. Це у вас така традиція? Що ж, не будемо її порушувати. Віднині кожну годину класного керівника будемо розпочинати цим ритуалом. Зважаючи, що моя потилиця була мішенню цього разу, далі на моєму місці побуває кожен з вас за журнальним списком. Отже, об'єктом тренування на влучність наступного разу буде...

4. Для мене цей постріл як ніж у спину. Навіть у позаминулому сторіччі суперечки вирішувались дуеллю, коли дивились один одному у вічі... Не буду з'ясовувати, хто це зробив: мені б не хотілось дивитись у вічі цій людині. Хіба що вона захоче наодинці зізнатись.

5. Я, опустивши руки, стоятиму спиною до класу. Потім поставлю після перерваного на півслові напису три великі крапки. Повернусь обличчям до класу і запитаю: «Хто?» Звичайно ж, вони мовчали б. Запитаю вдруге: «Хто?» Відтак, витримавши паузу, додам: «Що ж, лише жалюгідний боягуз, вже звиклий до свого боягузства, може так спокійно ховатись за спинами інших. А втім, він двічі боягуз: вистрілив у спину і боїться у цьому зізнатись. Якщо це йому подобається, то його варто лише пожаліти. Розпочнімо наше знайомство...»

6. Постоявши деяку мить спиною до них, допишу те, що розпочато на дошці, стримано скажу: «Епіграф до нашої сьогоднішньої бесіди не передбачався. Однак те, що сталося, змінило мої плани. Нехай наша розмова має епіграф...» Візьму крейду і великими літерами напишу на дошці:

*Я не люблю, когда стреляют в спину,
Я также против выстрелов в упор.*

В. Висоцький

А потім почну заплановану розмову.

Ситуація № 16

Директор Вас попереджав: «Будьте готові до сюрпризу у Вашому 9-Б. Вони всіх нових учителів випробовують». Відчиняєте двері класу, в який Вас призначили класним керівником, і перед очима постає картина: від дверей до учительського столу вистелена доріжка з верхнього одягу дев'ятикласників.

? Ваші подальші дії?

Варіанти розв'язання

1. Зупиняюсь, роблю здивований вираз обличчя і запитую в учнів, на кого вони очікують: на королеву Англії чи президента США? Могли б попередити про такий несподіваний спосіб прийому. Обережно обминаю «урочисту доріжку» і розпочинаю знайомство.

2. Кажу радісно: «Оригінальний спосіб знайомства!» А тоді беру найближчу куртку: «Будемо знайомитись. Чия це річ?» — і так до кінця «доріжки».

3. Знімаю й свій піджак (кофту) й кажу: «Що ж, сьогодні працюємо без верхнього одягу, бо в нас буде важкий урок, а у вас — гарячі жнива».

Ситуація № 17

П'ятикласник погано вчиться. і вкотре не виконав домашнього завдання. Іван Семенович докоряє йому: «Олеже, як ти допускаєш, щоб тобі весь час ставили двійки?» Хлопець відповідає: «А я стану великим футболістом і гратиму

в зарубіжних клубах. Мені плататимуть там великі гроші без вашої освіти!»

? Як Ви вчините на місці Івана Семеновича?

Варіанти розв'язання

1. Один також мріяв стати **великим** футболістом. При цьому дуже боявся щонайменших розумових зусиль. Напруження мозку здавалось йому справою такою ж важкою і неймовірною, як підйом вантажу вагою в тонну голіруч. Він мріє й досі, а діяти не наважується, бо впевненість у життєвих ситуаціях людині дають знання та розум.

2. Так, ти обов'язково станеш великим футболістом. Але мені буде соромно, коли я по телебаченню буду дивитись твоє інтерв'ю і замість ЗМІСТОВНИЙ відповідей почую самі «туалетні звуки», бо тобі не вистачило знань і загального кругозору. Адже шлях до великого футболу треба пройти не тільки ногами.

3. Олеже, я тебе поважаю як майбутнього великого футболіста. Але в твоїх інтересах тренувати не тільки ноги, а й голову. Хіба тобі буде приємно, коли під час матчу футбольний коментатор скаже: «Удар було нанесено тупим предметом, очевидно головою»?

4. Якщо ти на уроках математики постійно пропускаєш м'яч у свої ворота, то і на футбольному полі не зможеш успішно боротись.

5. Коли за сприятливих умов футболіст не може забити гол, то тут винні не ноги, а голова. Саме вона шукає вихід з найскладніших обставин на футбольному полі. Так що футболісту треба вміти не тільки добре рухатись, а й добре думати.

6. А раптом серйозна травма? Окрім футболу, ти більш нічого робити не навчився, знаннями не оволодів. Руками заробляти гроші вже не можеш, а головою не вмієш. Що далі?

7. А як же ти будеш рахувати свої «великі гроші», якщо в тебе з математики нульовий рівень знань?

8. Так, ти станеш великим футболістом, але домашні завдання все одно потрібно виконувати. Інакше будеш безграмотним, і тебе постійно будуть дурити. Та й шлях до зарубіжних клубів безграмотному футболісту закритий.

9. Свого часу я також намагався стати професійним футболістом. Рівень,

на якому я мріяв грати, був набагато скромніший за твій. Але, на жаль, мені і його не вдалось досягти. І знаєш чому? В мене тоді було замало бажання вчитись, а це завадило вступити до спортивного інституту. Я не зміг розвинути свої здібності. Мою футбольну кар'єру і нездійснені мрії я згадую тепер тільки на футбольному майданчику за школою.

Ситуація №18

Класний керівник Лариса Борисівна помітила, що десятикласницю Ірину майже щодня підвозять на автомашині незнайомі чоловіки, та й після уроків за нею заїжджають молодики. Стурбована вчителька запитує дівчину: «Ірино, невже ти зовсім не дорожиш своєю честю та репутацією?» Школярка спокійно відказує: «Те, що колись приховувалось, тепер, навпаки, престижно і досить матеріально вигідно».

? Ваші подальші дії на місці класного керівника?

Варіанти розв'язання

1. Справа не в тому, скільки ти заробляєш, а в тому, за скільки ти себе продаєш.

2. То що? Мені б таке «щастя» не підійшло. А втім, у тебе дійсно є привілей: постаріти в 30 років, коли стане «пенсійним» твій зовнішній вигляд: розтрачене здоров'я, сіра шкіра, мішки та зморшки під очима від нічних пильнувань замість сну та цілий букет гінекологічних захворювань. Бажати подальших успіхів на шляху до твого «світлого майбутнього»? Але дай Бог, щоб тобі це пробачили твої майбутні діти.

3. Так, ти заробляєш гроші, але розмінюєш і втрачаєш головніше за гроші — своє життя. А хто розмінює його на копійки, той повільно втрачає і себе, і його.

4. Уяви себе на вершині гори. Звідти східці ведуть униз. Верхня сходинка — для «інтердівчаток», які часто після вечері в ресторані снідають у шкірвендиспансері. Минає час, і ти опускаєшся на сходинку нижче, до дівчат «вітчизняних», що їх, як водній пісні співається, приводять додому, наче блудних собак... А потім ще нижче — і ти серед тих, що називаються «плечовими», або «далекобійницями», час від часу нагороджують водіїв гидкою заразою. Нарешті, уяви себе на вокзалі. Тобі років 30-35, а на вигляд 60. Підходиш до клієнта, щоб узяв тебе за трояк. Це і є твій шлях «вгору сходами, що ведуть донизу».

5. Я дійсно заробляю менше, але мене не використовують, щоб потім викинути на смітник, як непотріб.

6. Тоді тобі не залишається нічого іншого, як зареєструватись у податковій інспекції.
7. Іро, я дуже хвилююсь за тебе і не хочу, щоб ти згодом продавалась за копійки.
8. Я знаю «дівчаток», які свого часу також заробляли багато грошей. Одна доживає свій вік на самоті і вже ніколи не зможе мати дітей. Друга опинилась на вулиці без професії, без даху над головою і хліба. А третя — третя померла від важкої хвороби. Вирішуй, яким шляхом йтимеш далі...
9. Спокійно скажу: «Вибач, я забуваю, що зароблені гроші ти перерахуєш у благодійні фонди. Моя тобі порада: нарощуй потужність, тоді і "слава" про тебе поширюватиметься з неабияким розмахом...»
10. Те, що ти заробляєш за ніч більше, ніж я за місяць,— прекрасно. Бідолашна ж ти. Мабуть, дуже багато працюєш уночі і дуже зморюєшся. Наступного разу попереджай мене перед уроком, і я жалітиму тебе.
11. Мені шкода, що ти не розумієш простої істини: якою б не була красивою річ, вона від частого використання швидко зношується. А живий організм від такого виснаження вночі зношується ще швидше.
12. Раджу думати не тільки про процес, а й про результат, бо разом з грішми можна придбати такий "подарунок", що заробітків не вистачить на лікування. Корисним і гарним є те, що гарно закінчується...
13. Товарно-грошові відносини тому і називаються товарно-грошовими, що за гроші продають товар. А яким товаром торгуєш ти?
14. Єдиний метод, яким можна було б вплинути на цю дівчину,— це вибух силою в 500 кілотонн, тобто досить сильне потрясіння...
15. Варто співчутливо промовчати, А вдома придумати таку жахливу історію про дівчину з подібною поведінкою!.. А через день-два на уроці чи на виховній годині розповісти її в класі, абсолютно не згадуючи цієї дівчини. Думаю, що це б привело до вибуху в її свідомості. Будь-що слід дуже постаратися.
16. Вибач за те, що втручаюсь в особисте. Отже, ти калічиш своє життя

свідомо? Цей шлях веде, як правило, до інвалідності, за яку вже платити не будуть. Є ще один шлях — зупинитись. А третього немає — то все ілюзії.

Ситуація № 19

Галя опустила очі: «У нас в класі всі дівчата уже дружать з хлопцями, тільки я ні з ким не зустрічаюсь. Не можу сказати, що я негарна, і одягаюсь непогано. Проте мене ніхто не помічає. Дівчата приходять у школу, розповідають, як провели вечір, а мені розповідати нічого. Невже так і не буде в мене першого кохання? Подруги кажуть, що я надто скромна, а сором'язливість сьогодні не в моді. Напевно, вони мають рацію, бо на таких, як я, ніхто уваги не звертає, нікому не цікаво, що в мене на душі,— головне, щоб було весело, щоб на дискотеки ходила, вміла палити, випивати...»).

? Що і в якій формі Ви порадите Галі як класний керівник?

Варіанти розв'язання

1. Галочко, більше треба боятись втратити ті прекрасні якості, які в тебе є: чарівність, жіночність, внутрішню і зовнішню красу. Без них, повір мені, вже важко буде зустріти справжнє кохання. А хто підлаштовується під негативне — той дуже швидко втрачає позитивне, а разом з ним і свою майбутню половину.
2. Я б на твоєму місці, навпаки, раділа, що зуміла вберегти себе і не розтратила на цигарки, порожні розмови, дешеве вино. Ти більше придбала, ніж втратила.
3. За рахунок шкідливих звичок повага не завойовується. Вона фальшива і дуже швидко переростає у презирство. А в тобі нехай продовжує звучати твоя ніжна музика, яка обов'язково комусь сподобається. Тільки потрібно додати більше впевненості у собі.
4. Якщо ти почнеш наслідувати звички тих дівчат, ти втрадиш свої прекрасні риси, а значить, і себе як особистість. Тоді в тебе дійсно залишиться дуже мало шансів знайти справжніх друзів. А нормальні чоловіки полюбляють їсти все ж таки з чистого посуду.
5. Галю! А ти запитай у тих хлопців, чи захотіли б вони мати таких жінок, яким постійно потрібно давати гроші на цигарки та вино. Сподіваюсь, їх відповідь тебе заспокоїть.
6. В твоєму віці я була такою ж самою. Але це не завадило мені, а, навпа-

ки, посприяло тому, що я маю чудового чоловіка і двох прекрасних синів. І ти не жалкуй, бо хлопці гуляють з одними дівчатами, а одружуються якраз з іншими — такими, як ти і я.

7. Галю, невже бути як всі, по-твоєму, краще, аніж бути собою? У кожній людині повинна звучати своя музика. В тобі вона звучить і особисто мені дуже подобається. Прийде час і сама відчуєш, що ти набагато вище тих, що випивають і палять. Тільки не зрадивши себе, ти обов'язково зустрінеш того, хто до кінця зрозуміє тебе.

Ситуація № 20

Як завжди, заходжу до класу, вітаюсь, запитую:

— Хто відсутній?

А, між іншим, і так бачу, що двох немає — найнедисциплінованіших. «Ну добре, хоч сьогодні відпочину», — подумала я. Але тут двері розчинилися, і до класу увірвалися хлопчики. В руках вони тримали троянди.

— Це Вам! — сказали вони, простягаючи мені квіти.

— Спасибі, але з якого приводу?

— Це Вам у день народження.

— А як ви дізналися?

— Е-е... це секрет фірми.

Але виявилось, що у фірми є ще один секрет. Троянди були якось дивно зламані.

— Хлопці, а де ви їх взяли?

— Наламали. За нами двірник аж до школи гнався!..

? Як Ви чинитимете на місці цієї вчительки?

Варіанти розв'язання

1. Я візьму квіти і скажу: «У цьому є плюс і мінус. Плюс — це приємна несподіванка для мене саме від вас у день мого народження. Ви були готові заради мене навіть на ризик! Я вас просто недооцінювала. А мінус, ієні здається, можна виправити таким чином: оскільки ви ризикували заради мене, мені доведеться разом з вами і заради вас після уроку підійти до двірника і попросити вибачення, а при цій нагоді ближче поспілкуватись з вами».

2. Узявши квіти, я скажу: «Щиро дякую, хлопці, за такий красивий і несподіваний подарунок. Я на ваші іменини також піднесу вам по сюрпризу: Андрієві подарую оту Світланину красиву авторучку, а для тебе, Максиме, візьму Денисів годинник. Рахунок тоді зрівняється. А поки робимо висновки...»

3. Усе так чудово! І квіти красиві! І ви з цими квітами просто чарівні!! для мене все це несподівано! Але уявіть собі, що тепер двірник буде гнатись за мною...

Ситуація № 21

Степан Васильович організував та налаштував старшокласників на урок. Раптом відчиняються двері і заходять ще три учні. Користуючись демократичністю Степана Васильовича, вони дозволяють собі це не вперше.

? Як поводитись учителю?

Варіанти розв'язання

1. Заздалегідь попередити, що в разі запізнення буде ставити в журналі відповідну позначку, а на наступному уроці обов'язково запитувати тих, що запізнилися.
2. Поставити їм такі питання, які б загнали їх у глухий кут. Це б відбило в них бажання запізнюватись.
3. Сказати з іронією: «Я на вас так чекав... Не змушуйте мене більше до цього. Ви ж самі знаєте, що чекання схоже насмерть. Дивлюсь на вільні місця і від хвилювання, чи не трапилося з вами чого, весь у такому напруженні, що досі не можу нормально розпочати урок...»
4. Сказати, назвавши прізвища тих, що запізнились: «Залишіться, будь ласка, на перерві. Я з вами хочу перекинутись "незлим, тихим словом"...»
5. Звернутися до тих, хто запізнився: «Перед тим, як заходити, добре подумайте, чи варто вам це робити».
6. Сказати, що дозволю зайти лише у тому випадку, якщо гарно розтлумачать поняття «організованість», «пунктуальність», «коректність».

Ситуація № 22

На уроки Сава Ілліч приносив куби, конуси, кулі з пап'є-маше, розставляв їх на столі й казав: «Малюйте!» Не могло бути нуднішого заняття, ніж заштриховувати на папері в клітинку грані кубів і поверхню конусів.

Якось на його уроці Федько Матерій, замість того, щоб вимальовувати конус з паралелепіпедом, зобразив Саву Ілліча — баб'яче волосся, ніс гулею, очей майже не видно, бо їх закрив лоб, і коняча щелепа. Портрет пішов по руках,

викликаючи сміх.

— Баба-яга.

— Ні, дячок.

— Батько Махно. Сергій аж заверещав:

— Ой, схожий!

— Сергію, що там у тебе? Дай-но сюди! — над ним стояв Сава Ілліч.— Дай сюди, я прошу.

? Що б Ви сказали далі на місці Сава Ілліча?

Варіанти розв'язання

1. Одного разу президент Франції (один з найвідоміших людей не тільки в себе на батьківщині, а й в усьому світі), продивляючись ранкові газети, сказав: «Щось останнім часом я не бачу на себе карикатур. Чи не є це свідченням того, що я втрачаю авторитет?» Тому і я хотів би знати, кому мені сьогодні дякувати за такий доказ мого авторитету.

2. От дивлюся я на цей портрет і здогадуюся, що це намалювали мене. Мені дуже приємно, що я більше подобаюсь комусь, аніж різні конуси та паралелепіпеди. А тепер я дивлюся на вас і вже помічаю, що в одного з вас не видно очей, бо він боїться їх підняти і подивитися на мене. А який, цікаво, в нього ніс? А яке підборіддя?..

3. Можна, виявивши автора, викликати його до дошки, запропонувати йому намалювати мій портрет, використовуючи геометричні фігури (наприклад, обличчя — овал, ніс — циліндр, очі — трикутники). Потім попросити зобразити систему координат і визначити центр обличчя, кути очей, носа і т.д. Водночас дати йому зрозуміти, що я на нього не ображаюсь, але через такі свої дії він постійно виконуватиме складніші завдання.

4. Дякую за надану можливість подивитися на себе вашими очима. Однак у цьому портреті я бачу справжні обличчя декого з вас. А коли досягнете мого віку, нехай на вас малюють тільки дружні шаржі.

5. А насправді було так...

Сава Ілліч, насупившись, довго дивився на малюнок. Клас винувато притих. Хвилину-дві Сава Ілліч зосереджено сопів, потім сказав стиха, без будь-якої образи:

— Працойте, чого ж ви?

Протягом уроку Сава Ілліч кілька разів брав до рук вирваний із зошита аркуш і, серйозно хмурячись, роздивлявся. Нарешті є витримав і поставив те запитання, яке слід було б поставити від самого початку,

— Хто це зробив?

Усі, звісно, мовчали.

— Хто це зробив?

Мовчання.

— Добре...— Сава Ілліч підвівся — плечі розпрямлені, голова відкинута, квадратна щелепа задерта вгору, в усьому — від чобіт до волосся — надзвичайна урочистість.— Той, хто це зробив...— почав він,— талант! Так, справжній талант! Хай він знає: я на нього не ображаюсь. Тільки дурні можуть ображатися на талант; перед талантом схиляються!

Дзвінок обірвав промову Сави Ілліча. Він вклав у свої книжки малюнок Федька, прибрав зі столу конус, паралелепіпед і переможно вийшов.

(Володимир Тендряков. З повісті «Побачення з Нефертіті»)

Розділ II

- Ознайомтесь зі змістом ситуації та осмисліть її.
- Сформулюйте педагогічну сутність проблеми.
- Аналізуючи варіант розв'язання, поясніть: чи відповідає він перебігу подій, чи немає в діях учителя порушень педагогічного такту, наскільки цей варіант педагогічно доцільний? Обґрунтуйте його ефективність чи неефективність.
- Доповніть запропоновані варіанти власними.
- Зіставте власні варіанти з наведеними та визначіть оптимальний.
- Обґрунтуйте свій вибір.

Ситуація № 23

На уроці математики в 11-му класі вивчається нова тема. Учні зацікавлено слухають Сергія Леонідовича. В класі стоїть тиша. Але раптом її порушує різкий дзвінок мобільного телефону. Всі учні мимоволі переключають увагу на Дениса, який, схилившись до парти, відповідає по телефону.

? Учні чекають на реакцію вчителя. Якою вона має бути?

Варіанти розв'язання

1. Я зупиню пояснення і звернусь до учнів з іронією: «Давайте закриємо вуха, щоб не підслуховувати чужу розмову. А ви, Денисе, скажете нам, коли можна буде продовжувати урок...»
2. Не перериваючи пояснення, я жестом попрошу у Дениса телефонний апарат і продовжу говорити в трубку, тільки дещо гучніше, давши зрозуміти, таким чином, що учень на уроці.
3. Я запитаю, чи не заважаємо йому я та його однокласники і чи не вийти нам у коридор, поки він не закінчить розмову?
4. Я підйду до Дениса, попрошу у нього телефон і скажу в трубку: «Доброго дня! З вами розмовляє вчитель математики Сергій Леонідович. Будь ласка, не турбуйте Дениса під час уроків, щоб не створювати йому зайвих проблем».

Ситуація № 24

Ви проводите свій перший урок у 10-му класі. Всі уважно слухають, крім Мишка. Його сонний погляд, нарешті, переростає у справжній сон, хлопець починає тихенько хропіти. Учні переключають увагу на нього. Вас вже перестали слухати — чекають реакції.

? Якою ж вона буде?

Варіанти розв'язання

1. Я тихенько звернуся до одного з учнів і попрошу принести з учительської будильник.
2. Підйду до Мишка, погладжу його по голові, промовляючи: «А як він, бідолашний, бажав сьогодні відповідати. Усю ж ніч готувався. Не будить його, прошу вас, нехай поспить...»
3. Тихенько розбудити Мишка і сказати; «Якщо ти в такий спосіб засвоюєш матеріал, я нічого не матиму проти і дозволю це й надалі, коли ти коротко повториш те, про що йшла мова в останні п'ять хвилин. Прошу...»
4. Я припиню пояснення і звернуся до десятикласників: «Вибачте, але я змушений буду далі говорити трохи тихіше, щоб не розбудити Михайла, і вас попрошу не шуміти. Сьогодні понеділок, і, очевидно... та втім, усіякі можуть бути причини...»

Ситуація № 25

Закінчилася контрольна з математики. Дев'ятикласники здають зошити, і раптом Петро Степанович помічає, що на дошці були старанно кимось виведені всі потрібні для розв'язання формули та ще й відповіді.

? Що він скаже класу?

Варіанти розв'язання

1. Я уважно перевіряю ці написи. «Ну, що ж? Дуже добре. Навіть не перевіряючи контрольної роботи, можна зробити висновок про те, що хтось (можливо, й не один) відмінно засвоїв пройдений матеріал! А решта вчинила нечесно, скористалась цим. Тому виявити справжній рівень знань неможливо. Однак будемо вважати, що час ми не змарнували, ще раз згадали матеріал. І це була остання репетиція перед контрольною, яку ви напишете сьогодні після уроків. Про цю роботу я вже забув. Отож, до зустрічі!».
2. Так це ж розв'язки ваших завдань! Мабуть, залишилися з попереднього уроку. А я й не помітив... Чому ж ви не витерли дошки? Виходить, ми змарнували час. Тепер вам доведеться ваші знання з пройденого матеріалу перемістити у тривалу пам'ять і притримати до наступного тижня. Але не забудьте витерти дошку, коли писатимете контрольну вдруге, щоб не писати її втретє.

Ситуація № 26

Відомий американський лікар Бенджамін Спок розповідав російському педагогу Юрію Азарову, що його мати, маючи п'ятьох дітей, була надзвичайно суворою з ними, однак виховала прекрасних людей і громадян. Ставши батьком, доктор Спок вирішив виховувати своїх дітей по-іншому, а саме на засадах свободи, відкритої любові до дітей, дружби та співробітництва з ними. І також виховав не менш прекрасних людей і громадян.

? Значить, авторитарна і гуманна системи виховання рівноцінні? Визначіть і обґрунтуйте свою позицію.

Варіанти розв'язання

1. Вважаю, що авторитарна і гуманна системи виховання ніколи не будуть рівноцінними, тому що авторитарність визнає тільки один авторитет — того, хто виховує. Така система пригнічує і пригноблює, не дає свободи особистості. Мати, напевно, виховала п'ятьох дітей сама. Суворість не є авторитарність. Вона була перш за все люблячою і суворою, вимогливою і чуйною, але завжди справедливою, інакше не було б такого результату. Стиль спілкування самого Спока забезпечив також позитивний результат, оскільки діти виховувались на засадах свободи, але не без обмежень; відкритої любові до дітей, але не сліпої; дружби і співробітництва, але не панібратства та загравання.

2. На мій погляд, уся таємниця виховання в особистості вихователя. Недаремно А. С. Макаренко говорив: «Ви можете бути з ними надто суворими та надто вимогливими. Але якщо ви відзначаєтесь своїми професійними успіхами, знаннями, вдачею, — то будьте спокійні: вони всі на вашому боці, і вони не зрадять. Не має значення, в чому саме проявляються ці ваші здібності або хто ви такий».

Ситуація № 27

Під час уроку в 11-му класі Ви помічаєте, що Дмитро трохи напідпитку.

? Ваші подальші дії?

Варіанти розв'язання

1. Якщо учень не заважає на уроці — не потрібно витратити час, а на перерві можна залишити його в класі і дати індивідуальне завдання: підготувати десятихвилинний виступ про шкідливість алкоголю до наступного уроку. Якщо заважає — делегувати когось з учнів за шкільним лікарем.

2. Дати Дмитрові індивідуальне завдання на уроці, щоб не заважав. На-

ступного дня провести індивідуальну бесіду, заздалегідь продумавши її зміст.

3. Особисто мене це обурило б. Ні в якому разі не заграватиму, бо це був би поганий приклад для інших: мовляв, ви можете приходити на уроки в такому стані, а я буду підлаштовуватись під вас. Я різко скажу: «Уявіть собі, що перед вами сидить майбутній суддя, який байдужими очима споглядає ваші страждання. Чи довірили б ви йому свої проблеми? Чи майбутній лікар — невже ви довірили б йому своє здоров'я? А може, майбутній вчитель — чи довірили б ви йому своїх дітей? Дівчата! Перед вами сидить ваш майбутній чоловік. Чи хотіли б ви, щоб таким був супутник вашого життя і батько ваших дітей? Мені здається, що його місце зараз не серед нас, а в ізоляторі. Тому попрошу старосту піти до шкільного лікаря і повідомити, що в нашому класі хворий».

4. Викличу на середину класу і дам завдання прочитати голосно, чітко і швидко скоромовку: «Рила свиня, білорила, тупорила. Півдвора своїм рилом перерила».

5. Дмитре, після уроків ходімо з тобою до одного мого знайомого в гості. Правда, живе він у підвалі. За харчами ходить на смітник. А років п'ять тому був прекрасний хлопець, здоровий, життєрадісний, як і ти. І починалось все з маленького... Та не все втрачено. Думаю, що разом з тобою ми переконаємо його у тому, що ще є шанс...

6. Переконувати Дмитра даремно. Дам індивідуальне завдання, а на перерві попрошу залишитись.

7. Не підвищуючи голосу, ввічливо, тактовно попрошу його віднести в кабінет директора записку «не в службу, а в дружбу». Якщо нічого не зрозуміє він, то все зрозуміє директор.

Ситуація № 28

У зв'язку з медкомісією урок математики був перенесений з другого на шостий. Учні висловили незадоволення, але на урок прийшли. Пролунав дзвінок, але вчителя не було. Пройшло більше десяти хвилин, коли Анатолій Михайлович з'явився до класу. Сашко вигукнув: «Від нас вимагаєте не запізнюватись, а самі...»

? Як чинити Анатолієві Михайловичу?

Варіанти розв'язання

1. Вибачитися і з гумором запитати: «На яке покарання я заслуговую?»
2. Я готовий вибачитись перед вами з великою радістю (*веселий, добродушний тон*). Ви собі навіть не уявляєте, як мене втішила ваша реакція на моє запізнення. Навіть і не мріяв ніколи, що воно викличе у вас стільки хвилювань. Завжди думав навпаки — що відсутність учителя є святом. Але, бачу, для вас свято — це навчання. Отож більше не будемо гаяти часу і розпочнімо урок.

Ситуація № 29

Ви ведете урок біології, пояснюєте новий матеріал. Двері раптом відчиняються, до кабінету заходить Ваш колега. Не звертаючи уваги на Вас, він підходить до столу, щось шукає серед паперів, потім мовчки виходить. Невдовзі він повертається і продовжує пошуки.

? Якою буде Ваша реакція?

Варіанти розв'язання

1. Звернуся до нього з легкою іронією: «Колего, спробуйте завітати до нас ще раз, бо вже втретє Вам неодмінно пощастить...»
2. Попрошу учнів допомогти вчителеві у його пошуках.

Ситуація № 30

До першого в житті самостійного уроку готуюсь серйозно. Хочу з порогу здивувати учнів цікавими фактами. Зразу після дзвінка відчиняю двері 9-В — у класі нікого немає. Не вірю своїм очам. Бачу, учні тихенько сидять... під партами.

? Що б Ви зробили далі?

Варіанти розв'язання

1. Після невеличкої паузи спокійно та доброзичливо скажу: «Добрий день! Я ваша вчителька літератури. Якщо руки та ноги у вас ще не затерпли і вам зручно, залишайтеся там сидіти. Дозволяю навіть лягти, кому захочеться. Тема нашого сьогоднішнього уроку...»
2. Спробую, вдавано не звертаючи уваги, з чогось надзвичайно цікавого розпочати урок. Думаю, еони б припинили, як тільки їхній вчинок втратив би сенс.

Ситуація № 31

П'ятикласник Володя живе у забезпеченій сім'ї, носить дорогий імпорتنний одяг і таке ж взуття, постійно має кишенькові гроші. Він тримається самовпевнено і зарозуміло.

Інші діти заздять йому, запобігають перед ним. Ярослава Федорівна спробувала з цього приводу поговорити з батьками, але батьки в один голос заявили: «Це наше право. Ми живемо заможнo, любимо сина і нічого для нього не шкодуємо».

? Що їм відповісти?

Варіанти розв'язання

1. А як було б добре, якби ви згадали давно доведену істину, що, даючи йому все, ви в нього все відбираєте.
2. Тоді можу вас тільки пожаліти. Адже, займаючи таку позицію, ви одночасно шкодите і сину, і собі.

Ситуація № 32

Під час екскурсії до лісу мої восьмикласники сіли обідати, а Сергій, що сидів збоку під деревом, майже нічого не їв. «Чи не захворів?» — думаю. Однак по обіді, коли всі побігли купатись на озеро, Сергій підійшов і запропонував мені шматок домашнього пирога, яким він не бажав ділитись з іншими.

? Як мені діяти далі?

Варіанти розв'язання

1. Сказати: «Сергію! У поході всі як одна сім'я. Уяви собі, що твоя мама купила щось і таємно від вас з'їла сама... А тепер порадь, як мені бути з твоїм пирогом?»
2. Взяти пиріг і сказати: «Дякую, Сергію, що піклуєшся про мене. Я залишу цей пиріг на вечір і розділю на всіх. Тоді він буде ще смачнішим, і кулінарні вміння твоєї мами оцінять всі твої друзі».
3. Взяти пиріг, подякувати й покласти його собі в сумку. Коли повернуться зголоднілі плавці, я скажу: «А у нас із Сергієм для вас сюрприз!» З цими словами дістану пиріг і на всіх поділю.
4. Сказати: «Дякую, Сергію, за таку смакоту і тішусь з того, що ти не егоїст. Ти ж міг і сам гарно пообідати таким пирогом, та захотів розділити його з ближнім. Але зрозумій: така людина, як ти, здатна ущасливити не тільки одного вчителя, а й інших. Давай спробуємо тобі й твоїм однокласникам принести радість: розділи цей шматок пирога на всіх і спробуй сам знайти привід, щоб почастивати їх».

Ситуація № 33

Максиму здавалося, що йому постійно занижують оцінки. Одного разу, коли він ледве впорався з абсолютно нескладною задачею і отримав цілком заслужену оцінку, він підійшов на перерві і простягнув мені авторучку: «Виправте, будь ласка. Задачу я розв'язав, безперечно, на 8-9 балів, а Ви мені поставили лише 5».

? Що йому відповісти?

Варіанти розв'язання

1. Що ж, я не маю нічого проти. Але, щоб упевнитись остаточно в об'єктивності чи необ'єктивності оцінки, ставлю тобі два уточнюючих питання. Відповідаєш — маєш на бал вище, не відповідаєш — віднімаю один бал за моральний збиток. Домовились?

2. Максиме! Ти звертаєшся не за адресою: виправляти слід не мені, а тобі. Своїми зусиллями, наполегливістю, намаганням знати на більш високий бал! я тоді з радістю піду тобі назустріч. Чому альпініст, який хоче досягнути вершини, долає безліч труднощів на своєму шляху? Можна ж дістатись вершини простішим шляхом, скажімо вертольотом. Однак при цьому він не зазнає радості та душевного підйому від перемоги над труднощами і над собою. Докладай зусилля, і ти візьмеш свою висоту, і не проситимеш, щоб тебе брали на руки і підсаджували.

Ситуація № 34

У 4-му класі часом зникали дрібні речі: олівці, ручки, гумки тощо. Діти звертались до вчительки Ольги Анатоліївни, але вона на це не реагувала («Пошукай, десь закотилось»). Якось у Катрусі зникли рукавички. Вчителька знов: «Може, ти їх десь забула?» Нарешті, з учительського столу зникла подарована ручка. Почали шукати. Ручку знайшли в парті у Галі.

? Що тепер робити Ользі Анатоліївні?

Варіанти розв'язання

1. Я швидко скажу: «Думаю, що Галя знайшла ручку, але забула мені її віддати». Потім все з'ясує сам-на-сам з Галею.

2. Скажу просто і невимушено: «Сталась якась помилка. Я впевнена, що Галя цього зробити не могла. Мабуть, я сама залишила її вчора на парті, коли після уроків перевіряла зошити». Потім обов'язково порозмовляю з Галею наодинці, з'ясую причину крадіжок. Домовимось, що вона поверне втрачені речі. Поставлю ці речі до шафи, а потім, коли все забудеться, «випадково» побачу і скажу, що це знайшла прибиральниця. В кінці ще

раз наголошу на тому, що у нашому класі злодіїв немає і не може бути.

Ситуація № 35

На контрольній з математики Микола Миколайович відібрав в Антона шпаргалку. Учневі й соромно, й прикро. Він сховав зошит у парту і сидить, склавши руки. Його сусід встає і каже: «А Стеценко нічого не робить!»

? Що робити вчителю?

Варіанти розв'язання

1. Я підйду до нього і шепну на вухо: «Антоне, зроби так, щоб твій сусід не говорив, що ти не працюєш. У тебе ще залишилось достатньо часу».
2. Скажу: «Чому нічого не робить? Він думає. Хіба можна розв'язати задачу, не подумавши?»

Ситуація № 36

У 9-му класі урок літератури замінили уроком географії. Лариса запізnilась, і Надія Никифорівна зробила їй зауваження. У відповідь почула: «Якби я знала, що буде географія, взагалі б не прийшла».

? Що можна сказати на місці Надії Никифорівни?

Варіанти розв'язання

1. Стримано скажу: «Щиро дякую, ти вмієш відірвати вчителя та учнів від справи і зіпсувати настрій. Надалі прошу не заважати. А всі претензії — на перерві». І далі намагатимусь викликати інтерес до змісту уроку.
2. Знаєш, невитримані люди рано чи пізно програють і шкодують про свою нестриманість. Згадай прислів'я: «Слово не горобець...»
3. На географію ти не прийшла б, на літературу вже запізnilась... Може, все-таки причини в тобі? Подумай.

Розділ III

- Продовження цих ситуацій дивіться далі. Але спочатку спробуйте їх розв'язати самостійно.
- Які методи виховання і прийоми, що посилюють їх ефективність, ви застосуєте?
- Обґрунтуйте свій вибір і спрогнозуйте наслідки обраних вами способів впливу.
- Після того, як змоделюєте власні варіанти розв'язання ситуацій, ознайомтесь з їх продовженням в кінці збірника (с. 72-75).
- Чи можна вважати оптимальними ті варіанти, які там подано? Обґрунтуйте свою точку зору.

Ситуація № 37

Хлопці-семикласники затіяли гру: спускаються на перший поверх і з половини сходів щосили стрибають уперед, щоб ухопитися за одвірки (тут колись двері були). Так ось, хлопці за ті одвірки схопляться, погойдаються й зіскочать на підлогу. Задоволені, аж заздрісно! Я теж спробував, та нічого не вийшло. Хлопці мене на кпини взяли: «Куди лізеш, дрібното!» Ну, думаю, побачимо...

І от сьогодні я стрибав, стрибав і раз! — ухопився за одвірки. Руки побіліли від напруги, та нічого, гойднувся, зараз на підлогу зіскочу. Р-раз! Що це? Руки відпустив, а на ноги не став, хоч і не впав. Сиджу на чомусь м'якому! Стріпнувся, щоб розібратися, що ж це піді мною. Поглянув — і зажмурився, щоб до тями прийти, знову поглянув — а це чиясь голова! Волосся світле... Так це ж голова нашого директора, а я сиджу верхи на його плечах...

? Як би Ви поводитись далі на місці директора школи?

? Що, як Ви вважаєте, вчинив би А. С. Макаренко?

? Як би, на Вашу думку, повівся В. О. Сухомлинський?

Ситуація № 38

На уроці в 6-А аналізували помилки в диктанті.

— Як ти напишеш «не» з дієсловами, Миколко Сергеев? — звернулась до учня Олена Іванівна, недавня випускниця педінституту. І замість відповіді почула голосне «няв». Почервонівши, Миколка нахилився і став заштовхувати щось у портфель. Нявчання посилилось...

Діти загомоніли, засміялись, повставали з-за парт.

— Що в тебе там? — суворо запитала шестикласника вчителька, хоча і так все було зрозуміло. Сергеев заходився ще

енергійніше утримувати вміст портфеля, який, здавалося, не тільки нявчав, а й репетував і підскакував,

— Це кошеля,— пояснив нарешті Миколка.— Його викинули, мабуть, воно бездомне і голодне.

Очі хлопчика довірливо і відкрито дивились на Олену Іванівну, Тим часом полонений, худий і брудний, виліз із портфеля, обтрусився і, невпевнено перебираючи лапами, поплентався до дошки.

— Відповідати пішов! — пожартував хтось.

Молода вчителька не знала, як бути. Урок зривався, потрібно було приймати якесь рішення.

— Сергеев, зараз же винеси цей бруд на вулицю і вимий руки з милом! Час продовжити урок.

— Викинути? Так воно ж замерзне! — обурився Миколка. Його підтримали інші:

— Сьогодні мінус п'ятнадцять! Хіба Вам його не шкода?

— Я кому сказала!?

Що там довго пояснювати? Вона домоглась свого: порушник спокою був викинутий, і аналіз диктанту продовжувався.

Але тиша не повернулася, і в класі почувалось глухе заворушення. На вчительку старалися не дивитись, відповідали неохоче. Миколка демонстративно дивився в вікно, а потім раптом голосно, з викликом, мовив:

— А ще говорили, що Вам Біма шкода! Ви ж нас обманювали!

— То ж в кіно...— пролунав іронічний вигук.

Олена Іванівна спалахнула, хотіла щось сказати, але раптом мало не бігцем кинулася із класу.

І ось тепер, сидючи в учительській, вона згадувала свій інститутський екзамен з педагогіки, який склала на «відмінно». Але там не прохопились ані словом про те, як бути в такій ситуації...

? Уявіть себе на місці Олени Іванівни. Якою має бути її поведінка після того, як «полонений, худий і брудний, виліз із портфеля»?

? Коли Олена Іванівна зайшла в учительську, вона зрозуміла, що припустилася серйозної помилки. До кінця уроку залишалось 20 хвилин. Що б Ви на її місці сказали учням, повернувшись до класу?

Ситуація №39

Сергій закохався у Клаву ще у дитячому садку. Їй подобалися лідери, і він намагався в усьому бути першим: прекрасний спортсмен, переможець олімпіад, гарно одягається, краще за всіх танцює... Сергій і Клава завжди вдвох. Але між ними несподівано з'являється третій — новенький. Як ніж в серце Сергія, пролунало Клавіне: «Набрид!» Клава ж серйозні наміри Сергія: «Можеш не хвилюватися: від завтра ти мене взагалі не побачиш...» — прийняла за жарт.

...І ось Сергій повільно видирається вістряем стрімкої кручі. Крок, ще один... Вдома вже залишена та страшна записка, що дала назву фільмові: «В моїй смерті прошу звинувачувати Клаву К.». А унизу — ріка: штовхни лише — і камінець летить у прірву.

Вдома чекає на сина батько, з кожною хвилиною все більше і більше хвилюючись. Ось він відкриває портфель і знаходить записку великими літерами: «Прошу в моїй смерті...»

І саме тоді у дверях з'являється Сергій.

Що сказати синові? Звернутись до нотацій, повчань? Ні. Батько, відчуючи, що хлопцеві важко, що необхідно допомогти Сергію віднайти душевну рівновагу, обирає інший спосіб.

? Спробуйте, увійшовши в роль батька, показати, якою може бути оптимальна модель його поведінки?

? А як би в цих обставинах повівся Ваш батько?

Ситуація № 40

У вікнах будинку, навпроти котрого злочинець убивав водія таксі, ще світилося. Молодий слідчий одразу відчув, що господарі, зовні інтелігентні люди, мовчатимуть, боячись за наслідки своїх свідчень. Але тільки вони могли йому допомогти.

— Невже ви не бачили, як дві години тому перед вікнами вашого будинку вбивали людину? Мабуть, він і допомоги просив...

— Ні. Ми були зайняті. Ось готуємося переселитися на нову квартиру, пакуємо книги...

? Уявімо, що не слідчий, а Ви, педагог, прийшли до цих людей і маєте схилити їх до відвертого зізнання. Незрідка і в школі трапляється така потреба. Як збудити людяність у душі опосередковано?

Ситуація № 41

До Вас, класного керівника та вчителя літератури, приходять мати дев'ятикласниці Наталі — вся в сльозах, схвильована, бліда.

Вона ледве може вимовити: «Допоможіть, будь ласка! Дочка мене замучила: шпетить на кожному кроці, вимагає неможливого... Вже не маю сили. Може, Ви на неї вплинете? Вас вона поважає...») За десять хвилин почнеться урок якраз у Наталчиному класі. А в Наталки такий характер, що будь-яким прямим впливом вона опиратиметься. Як подіяти на неї опосередковано?

Ситуація № 42

Коли Світлана Сергіївна вперше переступила поріг учительської фізико-математичного ліцею, вчителі їй поспівчували, оскільки знали ставлення до літератури майбутніх математиків з 10-Б класу. В учительській вона переважно мовчала. Але це мовчання було змістовним. Недарма ще в університеті студентку Світлану називали майстринею змістовних пауз.

До уроку в 10-Б залишалась майже година. Світлані Сергіївні цього було досить, щоб обміркувати свою першу зустріч з десятикласниками. Вони також готувались гідно зустріти нову вчительку.

З порога Світлана Сергіївна кинула погляд на дошку, вщент списану формулами. Всі демонстративно виконували завдання, написані на дошці. Староста сказав, одночасно продовжуючи писати в зошиті: «Сьогодні у нас директорська контрольна. Ми маємо до неї підготуватись. Наш ліцей спеціалізований, фізико-математичний. А тому ми Вам пропонуємо таку форму співробітництва: Ви нам розповідаєте літературу, а ми розв'язуємо задачі. І нам буде вигідно, бо ми займатимемось головною своєю справою, і Вам непогано, бо будемо сидіти спокійно, не порушуючи дисципліну».

Світлана Сергіївна розуміла, що заклики, моралізування тут тільки зашкодять. «Я зараз мушу так на них подіяти, щоб у них з'явилась потреба і в моєму предметі»,— думала вона. Потім підійшла до вікна і...

? Спробуйте змоделювати, які мають бути її подальші дії?

Розділ IV

- Продовження цих ситуацій вам необхідно змоделювати самостійно.
- Уважно прочитайте та осмисліть ситуацію.
- Сформулюйте проблему, що відображена в ній.
- Якщо тут вже є конфлікт, то як можна було його попередити?
- Визначіть момент, коли конфлікту можна було уникнути. *Як саме?*
- Які теоретичні знання з педагогіки можуть стати керівними для педагогічно доцільних дій у цій ситуації?
- Які дії вчителя є небажаними, можуть поглибити конфлікт або стати просто «холостими пострілами»?
- Запропонуйте можливі варіанти розв'язання ситуації та виберіть оптимальний.
- Обґрунтуйте педагогічну доцільність обраного нами варіанту та прогнозуйте його наслідки.

Ситуація № 43

У 6-му класі аналіз контрольних робіт. В цей день у Василька день народження. Хлопчик прийшов до школи гарно вдягнений, щасливий, пригостив однокласників цукерками. Раптом Ви згадуєте, що його контрольна оцінена низьким балом. Взявши це до уваги, Ви вирішуєте...

Ситуація № 44

Під час педагогічної практики Ви проводите урок англійської мови. Увійшовши до класу, Ви бачите, що Богдан сидить у масці монстра. Богдан вважається розумником, на уроках активний, проте любить різні витівки. Привітавшись з учнями і зупинивши свій погляд на Богданові, Ви...

Ситуація № 45

Ви, практикант, даєте перший урок української літератури в 10-му класі, пояснюєте новий матеріал. Раптом Андрій дістає з портфеля плеєр і демонстративно починає слухати музику. Здогадавшись, що Андрій таким чином Вас випробовує, Ви...

Ситуація № 46

Першокласник прийшов у школу задовго до дзвінка в нових красивих черевиках. Але ніхто не звертав на них уваги. Тоді, знявши один, він поставив його на парту. Помітивши Андрійків черевик на парті, Ви...

Ситуація № 47

Віталій, який завжди відповідав посередньо, сьогодні

відповідає дещо краще. Після хвилинного вагання Ви все-таки ставите йому задовільний бал. Він спересердя кидає ганчірку на підлогу і з гуркотом сідає за парту. Здогадавшись, у чому справа, Ви...

Ситуація № 48

Вчителя української літератури Костянтина Вікторовича учні прозвали «Кіт». Він знав про це. Одного разу, коли Кіт зайшов у 9-й клас, до його ніг вибігла механічна мишка і нумо витанцьовувати перед ним. Ні трішки не розгубившись, він...

Ситуація № 49

Ви, студент-практикант, починаєте урок хімії в 10-му класі й просите чергового витерти дошку. У відповідь чуєте: «А який сенс? Я її витру, а Ви на ній знов щось напишете!» Знаючи, що Денис спеціально провокує Вас на конфлікт і одночасно випробовує, Ви...

Ситуація № 50

На уроці фізкультури у 8-му класі проводилась гімнастика. Оля, виконуючи вправу на брусах, зламала жердину, яка до цього, очевидно, була вже надламана. Побачивши це, Руслан Андрійович грубо буркнув: «Корова! Злазь звідти!». Оля образилась і, виходячи із спортзалу, кинула: «Ну і дурень!» Почувши це, Руслан Андрійович...

Ситуація № 51

Під час уроку Ігор Юрійович, практикант у 10-му класі, помічає, що Юрко та Славко за останньою партою не мають ні зошитів, ні підручників. До того ж ніхто не звертає на це уваги. Наступного дня Ігор Юрійович...

Ситуація № 52

Урок англійської мови в 11-му класі. Студент-практикант Сергій Олександрович за столом переглядає конспект. Мирослава не зводить з нього очей. «Чому не пишеш? Про коханого думаєш?» — питає практикант. «А чого про нього думати, якщо він сидить навпроти». Зрозумівши, що він сам спровокував ученицю на таку відповідь, Сергій...

Ситуація № 53

На уроці української літератури Віка впевнено почала читати вірш напам'ять і раптом замовкла. Почала знову, затнулася й заплакала. «Я вчила»,— ледь вимовила вона. Знаючи Віку, Ви...

Ситуація № 54

8-й клас завжди був організований та дисциплінований. І у Вас, студента-практиканта, який вів у цьому класі географію і виконував обов'язки класного керівника, не виникало особливих проблем. Одного разу Ви побачили на дошці карикатуру на себе і на мить розгубились. Однак, негайно взявши себе в руки, Ви...

Ситуація № 55

Семикласник Павло не встигав з історії. Ви змогли зацікавити його цим предметом. Але брак систематичних знань позначився сьогодні на його відповіді біля дошки, і Павло знову отримав низький бал. Побачивши оцінку у щоденнику, він вигукнув: «Я так старався! Не буду більше вчити!» Витримавши невелику паузу, Ви...

Ситуація № 56

Пояснивши новий матеріал, Ви звернулись до класу: «Які будуть запитання?» Тарас знизав плечима і промовив; «А які можуть бути питання, якщо Ви переказали матеріал у межах підручника?» Добре знаючи, що Тарас завжди говорить те, що думає, Ви...

Ситуація № 57

Читаючи першокласникам оповідання про котика, після слів «Котик протяжно занякав» Ви почули, що нявчить і Сашко. Діти зареготали і захоплено поглядали на витівника. Після невеличкої паузи Ви...

Ситуація № 58

Ви вчителюєте перший рік. Вам дали 4-Б. Вашу увагу привернув Петрик — моторний, непосидючий, але водночас здібний хлопчик. Домашніх завдань фактично не виконує, - проте усно відповідає вдало. Сьогодні Ви його викликали до дошки і почули звичне: «Я забув зошит вдома, а завдання виконав». «А Ви пошліть його по зошит,— радить староста,— тоді побачите...» І Ви вирішуєте...

Ситуація №-59

У 9-му класі Ви проходитье поміж рядами і помічаєте, що Роман і Данило розглядають світлини у порножурналі. Тоді Ви...

Ситуація № 60

Ви, нарешті, проводите свій перший самостійний урок історії в 9-му класі. Час від часу поглядаєте в конспект, на

записку, написану собі для самозаспокоєння: «Ура, візьми себе в руки і не хвилюйся. Все буде гаразд!» Раптом Юра, з яким Ви вже встигли познайомитись, підносить руку і питає: «А Ви також вимагатимете від нас, щоб ми вчили напам'ять дати?» — «Звичайно, Юрку. Ти ж пам'ятаєш дати власної біографії?» — «Та я не про це запитую. Ви ось заглядаєте в свої шпаргалки, а нам хіба дозволите?» Ви на мить розгубились, але зовні не виявили цього і...

Ситуація № 61

На контрольному уроці біології в 11-му класі Пилип звертається до Вас із запитанням, яке стосується пройденної теми, а Ви не знаєте відповіді. Тоді...

Ситуація № 62

Семикласники мали письмово скласти портрет відомої всьому класу людини, не називаючи імені, але так, щоб усі здогадались, хто саме описаний. Коли свій опис почав читати Андрій, у людині з некрасивим обличчям, переляканими очима, копицею волосся, червоними плямами на шиї Ганна Федорівна впізнала себе. Нічого не пропустив пильний погляд учня: ні випнутого підборіддя, ні родимки, ні ледь піднятої трикутником лівої брови. Коли Андрій закінчив, у класі запанувала тиша, а Ганна Федорівна...

Ситуація № 63

Лідія Георгіївна помітила, що Данило з 4-В постійно виправляє оцінки у щоденнику. Знаючи, що хлопчик боїться батькового покарання, вчителька...

Ситуація № 64

Після уроку фізкультури Михайло Григорович поскаржився на поведінку Олексія. Його настрої передався Вам. Ви заходите до класу і, не побачивши на парті Олексія зошита і ручки, починаєте й собі вчитувати учня. Раптом згадуєте, що у нього сьогодні день народження, і...

Ситуація № 65

На уроці зарубіжної літератури у 10-му класі, скося поглядаючи на Віру Андріївну, Максим кинув Борисові записку, в якій було кілька непристойних слів щодо молодшої вчительки. Віра Андріївна помітила папірець, відібрала його і розгорнула. Коли вона прочитала записку...

Ситуація № 66

Вчитель історії Микола Трохимович виглядав надто молодим, схожим на юнака. Це його постійно непокоїло. Щоб здаватись соліднішим, він відпустив бороду, до старшокласників звертався на «Ви», був дуже вимогливий. Уроки історії подобались школярам, вчителя поважали за справедливість. А Ніна з 11-А закохалась у нього, писала йому записки, чекала після уроків. Микола Трохимович вирішив поговорити з дівчиною і...

Ситуація № 67

У 7-му класі наприкінці навчального року зник журнал, конче потрібний для підведення підсумків успішності. Почалися пошуки Класний керівник Олександр Миколайович бідкався, що не зможе відновити річні оцінки кожному учневі. Але після уроків до нього підійшов Кирило і сказав, що може тайкома назвати однокласника, який взяв журнал. Олександр Миколайович витримав паузу і відповів...

Ситуація № 68

Під час вивчення нової теми на уроці української літератури в 10-му класі раптом залунала музика з-під задньої парті. Студентка-практикантка Тетяна Федорівна не розгубилась і після невеличкої паузи...

Ситуація № 69

Після контрольної з математики Артем підходить до Вас і питає: «Чому у нас з Андрієм за однакові роботи різні оцінки — мені 6, а йому 9?» Спокійно вислухавши його, Ви...

Ситуація № 70

Випадково зазирнувши до 9-Б, Ви бачите, як Сніжана щось пише в класному журналі. Ви підійшли ближче і зрозуміли, що вона виправляє поставлену Вами оцінку. Ви...

Ситуація № 71

Ви зайшли у 9-й клас із завучем школи, яка вирішила відвідати Ваш урок біології. Посеред класу майже всі учні бавляться з цуценям, яке хтось підібрав на шкільному подвір'ї під час перерви. Вони так захопились, що й не почули дзвінка і не помітили ні Вас, ні завуча. Підійшовши ближче, Ви...

Ситуація №72

Під час уроку в 11-му класі голосно лунає нецензурна фраза — це Вітько з'ясовує стосунки із сусідом по парті. Клас

затих, чекаючи на Вашу реакцію...

Ситуація № 73

У 8-му класі Володя постійно порушує дисципліну. Нарешті Ви, втративши терпець, наказуєте йому залишити клас. «А Ви не маєте права виганяти мене з класу. Я не вийду»,— говорить учень. Не бажаючи поглиблювати конфлікт, Ви...

Ситуація № 74

Ви поставили проблемне запитання і викликали Владика, проте високий дев'ятикласник, не вважаючи за потрібне навіть підвестись, недбало відказав: «А я сьогодні відповідати не буду».— «Чому?» — «Не хочу, та й настрою немає». Клас вибухнув реготом, а Ви...

Ситуація № 75

Уже від самого початку уроку Василь Петрович зумів організувати клас для виконання самостійних завдань. З полегшенням зітхнув і почав заповнювати журнал. По кількох хвилинах він помітив, що ділова атмосфера, робочий настрій, які були спочатку, почали поступово зникати. Навіть відмінник Сергій, завжди зібраний і зосереджений, завдання виконував неохоче. У Василя Петровича була добре розвинена педагогічна інтуїція, і він...

Ситуація № 78

Перед Вадимом Сергійовичем лежали сторінки з учнівських зошитів. Вчора у 10-му класі він дав письмове завдання — продовжити фразу: «Мені подобаються уроки літератури, але...» І ось він читає: «Знаєте, в чому головний недолік Ваших уроків? Так, Ви пояснюєте дуже цікаво. В класі дисципліна і порядок. Вам здається, що всі Вас уважно слухають. Але це ілюзії. Багато хто в цей час подумки встигає побувати на побаченні, на дискотеці...» Вадим Сергійович задумався, а тоді взяв чистий аркуш паперу і написав завдання для самого себе: «Щоб на моїх уроках десятикласники внутрішньо не відключались, мені насамперед треба...»

Розділ V

- **Ознайомтесь із змістом ситуації та виконайте завдання, сформульовані після кожної з них.**

Ситуація № 77

У класі шум, бруд, учні до уроку не готові. Вчителька історії Олександра Яківна намагається навести лад:

— Сідайте, сідайте! Тільки хай хто-небудь піде в учительську, візьме там карти в шафі.

До дверей кидаються одразу троє хлопчаків.

— Куди, куди? Одного вистачить!

— Можна ми вдвох із Сашком? — питає з місця Юрко.

— Ну, добре, тільки бігом!

— І я з ними! — схоплюється Олесь.

— Підуть двоє!

— Ви ж сказали, що одного вистачить! — образився Олесь.

— Що? Ах, так!.. Що там за гамір? Припиніть!.. На задніх партах сміються все голосніше.

— І чому у вас завжди підручники відкриті? Що це за мода?.. Ну, годі, годі вже! Запитання таке: коли і як утворилась Давньоруська держава, які причини її виникнення?.. Борисенко, негайно залиш Кандибу! — гукає Олександра Яківна хлопчика, який вовтузиться із сусідом по парті.

— Це не я! — кричить Борисенко.

— Зараз подивимося, хто в нас піде відповідати...— Олександра Яківна схилилась над журналом, довго шукає потрібне прізвище. Учні притихли, теж чекають...

? Які причини дезорганізації в класі?

? Яких помилок припускається Олександра Яківна у спілкуванні з учнями?

? Який це стиль спілкування? Які можуть бути його наслідки?

? Що Ви порадите Олександрі Яківні на місці директора школи, який був свідком цього безладу, коли проходив повз відчинені двері класу?

Ситуація № 78

Іде урок математики у 1-му класі.

— Від якого числа треба відняти 7, щоб мати 3? — запитує Шалва Олександрович.

Усі підносять руки, крім одного хлопчика. Вчитель просить

його встати. Той підводиться і мовчить. Шалва Олександрович говорить:

— Мені подобається поведінка Іліко. Він не піднімає руки. Він думає. Коли здогадається, обов'язково підніме. Прощу вас брати з нього приклад.

Наприкінці Іліко підняв руку. Вчитель, почувши відповідь, підійшов до хлопчика і потис йому руку: «Дякую».

? Яку виховну мету, на Ваш погляд, переслідував Ш. О. Амонашвілі?

? Який прийом виховного впливу він застосовував?

Ситуація № 79

Зустрілися троє молодих вчителів, вчорашніх випускників педуніверситету.

— Головна моя біда,— зізнався Іван Олександрович,— що мене не слухаються учні. Що не роблю, ніяк не можу їх підкорити.

— А у мене з цим жодних проблем,— похвалився Федір Васильович.— Мене учні бояться як вогню. Я кожного вмію поставити на місце.

— У мене також немає твоїх, Іване, проблем, але я з учнями не воюю і не намагаюсь поставити їх на місце,— сказав Василь Михайлович.— Я їх просто люблю, дружу з ними. Ми разом ходимо до лісу, спільно обговорюємо класні справи, іноді навіть обідаємо гуртом. І вони мене слухаються, бо поважають.

— Та це ж панібратство! — вигукнув Іван Олександрович.— Яка дружба може бути між учителем і учнями?

Які стилі педагогічного спілкування використовує кожний з молодих учителів?

Ситуація № 80

(За кінофільмом «Ключ без права передачі» — сценарій Г. Полонської)

Вчительку хімії Емму Павлівну десятикласники прозвали «Голгофою», бо часто чули від неї: «Я до вас йду як на Голгофу».

І сьогодні Емма Павлівна, йдучи коридором, думала: «Як я не хочу йти в цей 10-Б! Хоч би Шарова не було».

Урок розпочався традиційно:

— Кого немає?

— Шарова немає, Анварова і Смородина не видно.

— Шарова немає? Ну і прекрасно. Хоч сьогодні відпочину від

його надмірної вченості. Ну, а чому так брудно на моєму столі? Всю нову сукню замастила.— Емма Павлівна стала демонстративно поправляти складки на своїй новій сукні.

Раптом відчинилися двері класу і показалось обличчя Шарова.

— А я тебе вже занотувала як відсутнього. Так що ти або покидаєш клас, або сідаєш і весь урок мовчиш як риба.

— Еммо Павлівно, я думаю, Вам набагато легше виправити «н» у своєму журналі, аніж мені відростити зябра і метати ікру.— Шаров сів.

— Знову починається! Все, як завжди... Ковальов, до дошки! Баюшкіна, також до дошки! Ковальов нам розв'язує задачу, а Баюшкіна розповідає про бензол. Всі уважно слухають про бензол.

— Бензол — це рідина. У воді, не розчиняється. Зі своєрідним запахом. Формулу бензолу придумав один німецький вчений. Спочатку ця формула була неправильною, потім він придумав ще одну формулу...

Баюшкіну майже ніхто в класі не слухав. Емма Павлівна продовжувала милуватись своєю новою сукнею і час від часу поправляла складки. А Шаров з Майдановим саме міркували, як потрапити до кабінету директора школи, щоб забрати звітти вилучений ним новенький магнітофон Баюшкіної.

— Досить. Достатньо! Ковальов — добре, Баюшкіна — задовільно. Щоденники мені на стіл!

— А я щоденник дома забула, Еммо Павлівно!

— Ти весь час забуваєш його дома. Щоденник треба одразу класти на стіл, як тільки виходиш відповідати.

Тут підняв руку Шаров.

— Чого тобі?

— Еммо Павлівно, дозвольте сказати.

— А ти у мене на уроці відсутній.

— Еммо Павлівно, це ж суб'єктивний ідеалізм. Як же я відсутній, як я ось стою перед Вами. Якщо я стою,— значить, існую і маю повне право поставити запитання... Чому, власне, Баюшкіній така оцінка, а не будь-яка інша?

— Вийди геть з класу!

— За що? Не маєте права.

— Вийди геть! Я кому сказала! Це я хочу запитати, чому ви постійно влаштовуєте мені таке на уроках. Що я вам поганого зробила? Я вам тільки добра бажаю. Тільки добра! Я спокійно могла б залишити школу і влаштуватись фармацевтом...

Проходячи коридором і почувши шум з 10-Б, до класу увійшов директор Кирило Олексійович.

— Доброго дня! Сідайте! Еммо Павлівно, дозвольте мені

посидіти на Вашому уроці.

— Будь ласка, Кириле Олексійовичу, будь ласка. Сідайте. Он вільне місце. Анваров сьогодні не прийшов. Тільки уроку не буде, Кириле Олексійовичу, поки Шаров не вийде з класу. Я вже Вам говорила, що він хуліган, розумовий хуліган. Або він, або я!

— Вийди погуляй, Шаров,— сказав директор, показавши кивком голови на двері.

— До побачення, Еммо Павлівно,— протяжно сказав Шаров, покидаючи клас.

— Отже, тема у нас: «Механізм реакції заміщення на прикладі вуглеводів». Пишіть. Всі пишіть.

Майданов миттєво оцінив ситуацію: кабінет директора вільний, і зараз можна без проблем проникнути в нього за магнітофоном Баюшкіної.

— Еммо Павлівно, можна вийти?

— Ні, Майданов, не можна. Тобі ця тема необхідна в першу чергу.

— Ах, так! Тоді я сам вийду.

Вставши з-за парти, Майданов чітким кроком попрямував до дверей, не звертаючи увагу не тільки на Емму Павлівну, а й на Кирила Олексійовича.

Емма Павлівна розгублено дивилася на директора.

— Нічого, нічого. Продовжуйте урок, Еммо Павлівно...

? Визначіть стиль педагогічного спілкування Емми Павлівни?

? Які комунікативні помилки вчительки провокують конфлікт?

? Як можна їх уникнути чи виправити?

Ситуація № 81

(за книгою Ф. Вігдорової «Дорога в життя», присвяченою вихованцеві А.С. Макаренка, який став відомим педагогом,— С. А. Калабаліну)

Вихованець дитячого будинку Панін вкрав буханець хліба. Директор дитбудинку Семен Афанасійович Калабалін має вирішити, що робити далі.

Панін стоїть переді мною.

— Навіщо ти вкрав?

— Їсти хотів,— відповідає він байдужо, не дивлячись на мене.

— Їсти?

І тут мені згадується випадок з давнього минулого. Яюсь у колонії імені М. Горького з комори зникла смажена курка. З'ясувалось, що вкрав її колоніст Приходько. Він стояв перед

вишикуваними колоністами похнюплений, винний і на питання Антона Семеновича: «Навіщо ти це зробив?» — відповів так само: «Їсти хотів». І тоді Антон Семенович сказав: «Їсти хотів? Що ж, їж. Подайте йому курку». Нещасний Приходько ледь крізь землю не провалився. Ось так стояти і на очах всієї колонії жувати курку? Ні, це неможливо! «Антоне Семеновичу! Простіть! Ніколи, ну ніколи не буду!», — «Їж. Хотів їсти — ось їж».

Все це проноситься в моїй голові за одну секунду, і я кажу Паніну:

— Так їсти хотів? Корольов, дай-но мені цей буханець. Тримай, Панін, їж!

Хтось позаду мене ахнув. Панін неквапливо вломив шматок від буханця та їсть. їсть спокійно, байдужо. Ми стоїмо мовчки навкруг, і я відчуваю: сцена ця гидка. В ній немає жодного сенсу. Все, що було розумно, дієво, смішно і ясно у випадку з Приходьком, зараз, з Паніним, безглуздо і огидно.

Чому? Такий самий випадок, таке ж покарання, а все не те і не так. Повільно хлопці пожвавлюються, хтось сміється, хтось пропонує:

— А б'ємося об заклад: з'їсть! Все до цілушки з'їсть!

— Не з'їсть!

— Щоб мені провалитися — з'їсть! — вигукує Петрик.

Все це мене шокує, я розумію — треба негайно щось вигадати, негайно припинити це...

? Що зробив далі, на ваш погляд, С. А. Калабалін?

? Як повівся б на його місці А. С. Макаренко?

? Якими критеріями необхідно керуватися, обираючи спосіб виховного впливу?

? Прочитайте продовження розповіді в книзі Ф. Вігдорової. Як можна оцінити подальші дії Семена Афанасійовича?

Ситуація №82

Після відвідування уроку молодій вчительки Раїси Іванівни завуч Ніна Опанасівна сказала їй:

— У Вас дивна манера робити зауваження. Як Ви оцінюєте такі Ваші звертання: «Сергію, грецький профіль Світлани, звичайно, гідний уваги, але не на уроці» або «Андрію, ти ризикуєш замучити до смерті сусідку своїми інтелектуальними розмовами»?

— Що ж тут кримінального? — запитала Раїса Іванівна.

— Бачите,— продовжила Ніна Опанасівна голосно, щоб інші вчителі теж чули,— я не вважаю за потрібне заgravати з учнями і спускатися до їхнього рівня. Може, я помиляюсь, але душевний контакт на уроці — це, даруйте, маніловщина. Він лише заважає, перевантажує стосунки додатковими емоціями та послаблює вимогливість.

? Хто, на ваш погляд, має рацію у Цій суперечці? Обґрунтуйте свою точку зору.

? Які стилі педагогічного спілкування плуває Ніна Опанасівна?

Ситуація № 83

У двох класах учні не витерли дошки за перерву.

Перший учитель, прийшовши на урок, вилаяв учнів, наказав черговому витерти дошку і наголосив, що подібне неприпустиме.

Другий спокійно і ретельно витер дошку й сказав: «Якщо вам важко це робити, попередьте мене заздалегідь, я буду приходити раніше і готувати дошку, щоб ми не витрачали даремно робочий час».

? Якими можуть бути наслідки дій кожного з цих вчителів?

? В котрого з них коефіцієнт корисної дії буде вищий?

? Які с аргументи на користь такої відповіді?

Ситуація №84

У середині навчального року до 4-го класу прийшла нова вчителька Ольга Дмитрівна. З першого уроку вона почала кричати, обзивати учнів дурнями, ідіотами, виставляла найнижчі бали всьому класу. Артем не втримався і вигукнув: «Вам треба лікуватись у психлікарні!» Розлючена Ольга Дмитрівна покликала директора. Той вимагав, щоб Артем просив у неї пробачення. Артем відмовився. Викликали батька, який побив сина в присутності вчителів. Але це не допомогло.

? Як можуть далі розвиватися події?

? Як уникнути поглиблення конфлікту?

Ситуація № 85

Юрко знову грубо порушив дисципліну. Наталя Борисівна питає:

— Юрку, а можна сьогодні до тебе прийти у гості?

— А що я такого зробив?

— Нічого, просто я хочу познайомитися з твоїми батьками.

— А Ви нічого не будете їм про мене говорити?

— Ні, не буду.

Наталя Борисівна познайомилася з батьками, розповіла про класні справи, але поганого про Юрка справді нічого не сказала. Проводжаючи її, Юрко всім своїм виглядом показує, що цим візитом він задоволений.

? На який принцип виховання спиралася Наталя Борисівна?

? Які можуть бути наслідки обраної нею тактики?

Ситуація № 86

Інна Петрівна щойно з педуніверситету, вчителює перший рік. Вона дуже не любить писати поурочні плани-конспекти, а коли на вимогу завуча Олександра Семеновича напише, то завуч забракує їх. Інна Петрівна обурена: «Плани-конспекти — це зайва писанина, формалізм. Якість уроків залежить не від конспектів, а від рівня кваліфікації. Я все пам'ятаю, що треба робити на уроці, тому плани-конспекти мені не потрібні».

? Як оцінити позицію вчительки?

? Визначіть і обґрунтуйте власну позицію щодо цього питання.

Ситуація № 87

— Василенко, що ти робиш?

— Нічого!

— А чим ти зайнятий?

— Нічим!

— Повтори, що я пояснювала?

— Складну, дуже складну пропорцію...

— Ти все зрозумів?

— Нічого не зрозумів.

— Чому?

— Тому, що я більшого, ніж посередній бал, не вартий.

? Які висновки можна зробити з цього діалогу?

? Якою має бути подальше ставлення вчительки до цього учня?

Ситуація № 88

Про одну вчительку старших класів говорили, ото вона добра. Ми з Вовкою коридором бігли. Хтось мене хап за руку. Дивлюся, а це та вчителька. Очі в неї круглі й вогнем від злості горять, рот вузький-вузький і кричить: «Ти що? Ти знаєш, хто ти?» Я злякався, забув, хто я, а вона раптом перемінилася, почала усміхатися лагідно й так «по-бабусиному» каже: «Ти ж

хороший хлопчик, більше не будеш бігати? Так?» Я повернувся, а поруч директор стоїть.

? Яке питання впливає з цього випадку?

? Як відповісти на нього?

Ситуація № 89

Олег у початковій школі навчався відмінно попри свою зовнішню неквапливість. У 5-му класі з'явилося багато нових предметів. Дмитро Данилович, учитель історії, вимагав відповідати швидко. Олег, якому був потрібний час, щоб обміркувати відповідь, одразу викликав у історика неприязнь. Олег почав приносити задовільні, а іноді й незадовільні оцінки. Часом він навіть просив: «Мені треба подумати». Проте Дмитро Данилович відповідав: «Якщо не можеш швидко — значить, не готувався до уроку». Хлопчик почав втрачати віру у власні сили, хоча вчив історію старанно і глибоко. Тепер загальноосвітня школа перейшла на 12-бальну систему оцінювання. Батьки звернулися до класного керівника по допомогу.

? Якими принципами виховання знехтував Дмитро Данилович?

? Як можна розв'язати цей конфлікт?

Ситуація № 90

Десятикласниця Ірина, повернувшись із школи, розповідає матері — одночасно її класному керівникові:

— Мене сьогодні викликали до завуча.

— І що?

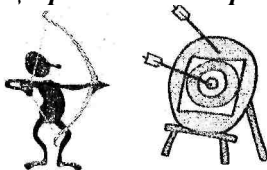
— Світлана Іванівна сказала, що я надто багато базікаю на уроках літератури.

— Зрозуміло.

— Терпіти не можу цю бабу. Коли вона щось розповідає монотонним голосом, ми з Галею втішаємо одна одну анекдотами.

? Як продовжити діалог, враховуючи те, що Ірина збирається вступати на філологічний факультет?

? Що сказала б на місці Ірининої матері Ваша мати?

Розділ VI

- **Ознайомтесь зі змістом.**
- **Змоделюйте початок свого виступу, пам'ятаючи про те, як важливо:**
  - адаптуватись до незвичних обставин,
  - обрати оптимальний варіант початку розмови,
  - збудити інтерес, здивувати, заінтригувати змістом виступу,
  - врахувати потреби та інтереси учнів,
  - забезпечити взаємний контакт,
  - викликати інтерес до себе як наставника загону, класного керівника, лектора,
  - зберегти почуття міри.
- **Виступіть перед студентами групи, подушки уявляючи перед собою аудиторію, про яку йдеться в ситуації.**
- **Організуйте обговорення свого виступу.**

Ситуація № 91

Перший день у літньому спортивному таборі. Спершу Ви вирішували побутові та організаційні питання. Ввечері зустрічаєтесь з дітьми біля загонового вогнища. Хвилюєтесь: діти дорослі, вони не вперше приїжджають у спортивний табір. Ви вже встигли помітити, що «просто так» їх не завоюєш.

? Що сказати на початку першої розмови?

Ситуація №92

Ви вчитель фізичної культури і одночасно класний керівник 9-Б класу. Перше вересня і Ваш перший повноцінний робочий день. У свій 9-Б Ви зайшли із завучем, а через кілька хвилин залишитесь наодинці з тридцятьма дев'ятикласниками. З ними Вам працювати цілих три роки, дуже багато залежить від першої зустрічі.

? Що Ви маєте сказати своїм майбутнім учням?

Ситуація № 93

Вас запросили на районний з'їзд випускників середніх шкіл. Вже виступали представники різних професій. Через кілька хвилин завідуючий районним відділом освіти назве Ваше прізвище і запросить до мікрофона. Мета вашого виступу — викликати інтерес до професії вчителя фізичної культури.

? Отже, попередній промовець закінчив, і Ви підходите до мікрофона...

Розділ VII

- Наступні розповіді перериваються завданнями. Варто осмислити і виконати їх, перш ніж читати далі. Порівняйте власні розв'язання з тими, які подаються після завдань.

Ситуація № 94-95: дві в одній

Урок був цікавий, і після дзвінка дев'ятикласники оточили мене зусібіч. Я насолоджуюсь цими хвилинами, коли навколо мене збираються учні і ставлять запитання.

І раптом десь справа пролунало басовите:

— Куди лізеш? Ідіотка!

Я миттєво повернулась — Веніамін Елізов стояв поруч.

Образа, прикрість через те, що так несподівано, однією фразою зруйновано настрій, створений уроком, ширим та теплим спілкуванням з учнями,— все з'єдналось у бажання покарати грубіяна, і я різко мовила:

— Елізов, зараз же ідіть за мною в учительську!

Ми рушили шкільним коридором. Попереду йшов Елізов, задоволено, бадьоро усміхаючись, підморгуючи праворуч і ліворуч. За ним грізно прямувала я. Дивлячись на широкі плечі та незалежну ходу Елізова, я думала: «Зачекай-но, зараз зайдеш в учительську — гонор зникне!» Я вже бачила, як він схиляє голову і винувато тупцяє на місці, доводячи повну перемогу вчительського гніву.

Але що це? Я прислухалась до гомінкого коридору і відчула, що учні підтримують його, співчують йому, а на мене, вчительку, дивляться насмішкливо чи з неприхованим осудом! Згадалось: мені розповідали, що він знаменитий як хороший спортсмен, легко піднімає двопудову гирю, а коли чергує в коридорі, його буквально зусібіч обліплюють малюки...

А Елізов, переможно піднявши голову, вже блазнює...

Біля дверей учительської, чекаючи нотації, Веніамін з поблажливою посмішкою подивився на мене. Вороже почуття кривило уста і плавилось у глибині його очей.

Я взялася за ручку...

? Перш ніж читати продовження, спробуйте визначити, що буде далі?

? Які можуть бути наслідки (післядія) традиційної колективної виховної бесіди в учительській?

? Як поводитись учительці, щоб не поглиблювати конфлікту з учнем?

А тепер давайте відчинимо двері вчительської та поглянемо, як здебільшого відбувається колективне виховання «злочинця».

— Ось полюбуйтеся! — сказав Володимир Костянтинович,

черговий учитель, тягнучи в учительську кволого учня.— Мумія ходяча! Чахлик невмирущий! В чому тільки душа тримається! А він ще й палити надумав. Стань перед учителями як слід!

«Чахлик» став «як слід»: вперся підборіддям в груди і почав роздивлятися носки власних черевиків.

— Невже ти дозволяєш собі палити, Петрику? Мені навіть не віриться,— здивувалась «мовниця» Галина Василівна. .

— Не віриться? А це що?! — Володимир Костянтинівич вийняв з кишені Петрикової куртки пачку сигарет і кинув її на стіл.

— Ай-яй-яй, ніколи б не подумала!

— А я на тебе надіявся як на кращого стрибуну,— сказав фізрук Олександр Григорович.— А ти ось раком легень невдовзі захворієш!

— Англійські вчені підраховали, зауважила вчителька англійської мови Евеліна Андріївна,— що на кожну сотню померлих від захворювання легень лише десять ніколи не палили, а п'ятнадцять були саме курці!

— Тобто Ви хотіли сказати: на кожних двадцять п'ять померлих,— уточнив математик Олег Валер'янович.

— А ти знаєш, скільки вуглецю в одній сигареті? — запитав хімік Ігор Євгенович.— Я вже не кажу про нікотин...

— Та що Ви! Крапля нікотину вбиває коня,— сказав біолог Семен Андрійович.— А кінь втричі більший за тебе.

— Магеллан наказував зашивати губи кожному матросу, який брав до рота трубку,— повідала учителька географії Ніна Михайлівна і додала: — До речі, звідси бере початок шкідлива звичка нюхати Тютюн.

— Гаразд, іди і добре подумай про все, що тобі тут говорили,— підсумував директор Сергій Дмитрович, подивився на свої руки і засунув їх в кишені.— Крім того, пальці завжди будуть жовті, як у кроля.

«Не паліть, не паліть, не паліть, хлопчики! Пожовтіють, пожовтіють ваші білі пальчики!» — проспівав вчитель музики Михайло Степанович, коли двері зачинились за курцем-невдахою.

Сергій Дмитрович подумав, покрутив в руках коричневу пачку, вибив щиглем сигарету, понюхав її... і закурив.

— Так. Нічого сигарета,— сказав Олександр Григорович, також закуривши, і сильно затягнувся.

— Приємний запах,— підтвердив Семен Андрійович, і собі припалюючи.

— Продегустую і я,— вирішив Олег Валер'янович.— Але тут всього дві штуки залишилось.

До пачки одночасно простяглись руки інших дегустаторів.

— Що ж, ви, мужчини? Налетіли, як коршуни! А мені? —

грайливо втрутилась Евеліна Андріївна...

Учні, проходячи повз учительську, жадібно вдихали дим, який со-
тався крізь нещільно причинені двері.

*Отже, ви стали свідками колективної виховної бесіди «з надзви-
чайно високим коефіцієнтом корисної дії». Тому я й спинилася на порозі...*

...! замість того, щоб відчинити двері, я раптом сказала;

— Послухайте, Веніаміне, я подумала, що це неправильно —
Вас, як маленького, в учительську... Якщо можете, вибачте мені.

Він розгубився, навіть відступив на крок, не вірячи і не розуміючи.

— Вибачте мені,— твердо повторила я.— Тільки як Ви могли?
Грубість взагалі, а особливо до дівчини — це... гидко! Не по-чоло-
вічому!

Але чим більше сердилася я, тим лагіднішим ставав Елізов.

— Так, я розумію. Так, я... Я більше ніколи... І перед Надькою
вибачуся...

— Вірю, ідіть! — сказала я сердито і зайшла до учительської.

Я, мабуть, надто сильно рвонула двері — вони прочинилися, і я
почула голоси Веніамінових однокласників:

— Ну, як там, в учительській?

— Що ви, хлопці! Вона... ого! Жодного слова про неї!..— і
діловито запитав: — Де Надька?

А я стояла біля карт з історії і думала: «Як добре, що шкільний
коридор такий довгий!..»

(За Ю. П. Львовою)

Ситуація № 96: спомини з двома невідомими

На початку 1980-х років мені запропонували посаду завуча
середньої школи з особливим педагогічним колективом, в якому
кожний п'ятий вчитель колись був директором.

Особливо виділявся Григорій Никифорович — останній
«колишній», якому ще й досі хотілося зберегти директорські права.
Його «виховні монологи», звернені до «надто самостійних» учнів, дуже
часто ставали тим батоном, що, за словами В. О. Сухомлинського,
«торкаючись ніжного тіла, обпікає, залишаючи на все життя грубі
рубці».

Але одного разу лідер десятикласників Сашко не витримав
чергової образи та сміливо захистив свою гідність. Мене тішив цей
вчинок.

У напівпорожній учительській я мирно розмовляв з директором
школи. Раптом різко відчинились двері, і розлючений Григорій Ники-
форович заштовхнув Сашка до кімнати.

Директор, звичайно ж, став на захист свого попередника, і
вони обидва дивляться на мене: мовляв, твоя черга «вчитувати»

Сашка. Якщо я це зроблю, я зраджу себе і свого учня, зруйную так нелегко встановлений контакт із лідером класу. До речі, саме в цьому класі мій наступний урок...

? На вашу думку, що слід робити вчителю, який з повагою ставиться до Сашка?

? Прочитайте варіанти, запропоновані студентами 3-го курсу інституту фізичного виховання ВДПУ ім. М.Коцюбинського (2002 р). Зіставте їх та проаналізуйте варіанти. Спрогнозуйте результат кожного з них. Який варіант є оптимальним? Обґрунтуйте свій вибір.

✓ Я б попросив дозволу вийти з хлопцем і поговорити наодинці. Підтримав би його, потис руку, але сказав би: «А все-таки, Олександр, ти не зовсім правий. Ти поставив мене а незручне становище. Та й себе також. Якщо вчитель тебе принизив, то чим ти вчинив краще? Щоб виграти в цій ситуації, треба було поведтися інакше, не принизитися до такої ж поведінки. А як саме — подумай сам. Після уроків зустрінемось і обговоримо» (С. Навроцький, гр. А).

✓ Я б сказав: «Давайте ми його сьогодні не будемо карати. Особисто я завжди поважав Сашка за стриманість, організованість, серйозність. Сьогоднішній його вчинок для мене абсолютно несподіваний і незрозумілий. Якщо можна, дозвольте порозмовляти з ним наодинці й усе з'ясувати. Тільки після цього я зможу вжити заходів» (В, Ярема. гр. А).

✓ Я б не зраджував себе і його і обстоював інтереси учня. Думаю, що захистив би його. Позиція чинного і колишнього директорів не мала б для мене значення. Я люблю справедливість (О. Обертинський, гр. Б).

✓ Я б підтримав директора та вчителя, щоб не псувати з ними стосунки. Все-таки мені з ними працювати й надалі. А хлопцеві пояснив би потім, що в присутності колег я не міг вчинити по-іншому (І. Ковач, гр. А).

✓ Я б підійшов до хлопця, по-дружньому поклав би йому руку на плече, зазирнув у вічі та сказав: «Сашко, все-таки ти вчинив необдумано. Надіюсь, хоч висновки зробиш правильні...» (Ю. Заєць, гр. В).

✓ Я сказав би: «Я добре знаю Сашка і ніколи не помічав, щоб він нападав першим. Якщо він так вчинив — значить, захищався. Напевне, були на те серйозні причини». А з директором і його попередником вступив би в суперечку, навіть якби це загрожувало б мені звільненням з посади (А. Дудник, гр. Б).

✓ Я б тактовно, дипломатично попрохав би директора поговорити з цим хлопцем індивідуально, сказавши, що це в наших спільних інтересах (В. Оцалюк, гр. А).

Пригадую, у виставі за повістю Б. Васильєва «Завтра була війна» обвинувачкою ні в чому не винного учня була завуч школи Валентина

Андронівна (Валендра), а директор мав виголосити виховний монолог. Актор А. Болтнев, що грав директора, перед тим, як почати говорити, непомітно для Валендри показав учневі піднятий вгору великий палець — мовляв, молодець! — і підморгнув, тобто підтримав і підбадьорив хлопця, а потім заходився докоряти йому для годиться. Учень дивився на директора-однорядця з розумінням, очі його сяяли.

А я тоді не захистив Сашка, не виявив сміливості. Його погляд, спрямований на мене, був злий, сповнений ненависті.

Коли я почав урок у Сашковому класі, на мої питання ніхто не відповідав. Наступного дня у класі так само стояла нестерпна тиша. Десятикласники не могли пробачити мені відсутність мужності, яку б я мав проявити «не на словах, а на ділі», як вони потім писали.

Що ж робити? Чекати, що все налагодиться само собою? За небажання відповідати всіх карати незадовільною оцінкою? Поговорити з Сашком наодинці, щоб «повернув» мені клас?

? *Перш ніж читати далі, запропонуйте, будь ласка, що слід зробити в цих обставинах? Спрогнозуйте наслідки своєї поради.*

Подальша мета полягає в тому, щоб повернути собі повагу учнів і відновити нормальні стосунки з ними. Отже, я йду до класу, який вирішив оголосити мені бойкот, і пересвідчуюся, що мовчанка триває...

...І раптом, цілком несподівано для себе, я вирішив вдатися до них по допомогу — щиро, від душі. Я вибачився, що маю вийти на кілька хвилин, пішов до учительської, взяв тридцять чистих аркушів паперу і повернувся до класу.

— Шановні, я прийшов зараз зовсім з іншими намірами і темою уроку. Дуже шкодую, що мій вчинок, вірніше його відсутність, зруйнував наші стосунки. Я не хочу повторити цю помилку. Напишіть, будь ласка, на цих чистих аркушах фразу: «Якби вчителем був я і опинився у подібній ситуації, я б...» Це є тема нашого сьогоднішнього уроку-роздуму. Ваша порада для мене надзвичайно важлива. А якщо комусь важко подолати бар'єр недовіри до мене, можете просто посидіти, подумати. З'явиться бажання — тоді писатимете. Такий самий чистий аркуш я візьму й для себе, буду разом з вами аналізувати те, що сталося.

На початку наступного уроку без будь-яких коментарів я зачитав уривки з письмових роздумів десятикласників. Певен: таких порад не зміг би дати жодний методичний посібник. Учні самі допомогли зняти з наших стосунків наліт іржі.

Ситуація № 97: з італійського досвіду

Мені було двадцять років, коли я отримав призначення на роботу. Я прийшов до вказаної мені школи і запитав директора...

— А Ви знаєте,— сказав директор,— що у нас є діти, яких ще

нікому досі не вдалося приборкати? Це сорок організованих і озброєних чортенят. У них і отаман є. Його звати Гверескі. Останній вчитель, старий і поважний, вийшов учора з їхнього класу зі слізьми на очах і попросив перевести його до іншого класу...

Директор із сумнівом глянув на мене і пробурмотів:

— Якби у Вас хоч вуса були... Вуса в мене ще й не пробивались.

— Ходімо...

— Вам сюди,— сказав директор, зупинившись перед дверима 5-В класу.

Було б помилкою сказати, що там лунав гамір: чулись крики, плямкання свинцевих кульок по дошці, постріли з іграшкових пістолетів, співи, рипіння парт...

— Я гадаю, вони будують барикади,— сказав директор.

Він міцно потиснув мені руку і пішов, напевне, щоб не бачити подальшого. Я залишився сам перед дверима 5-В.

Якби я не мріяв цілий рік про роботу в школі, якби моя сім'я не відчувала гострих злиднів, я, можливо, тихенько пішов би. І досі, мабуть, 5-В клас школи імені Данте Аліг'єрі сподівався б на свого приборкувача. Але мої батьки та брати з ложками і виделками нетерпляче чекали, коли я наповню їхні порожні миски. Тому я відчинив двері і зайшов.

У класі настала раптова тиша. Я скористався тим, щоб зачинити двері та піднятися на кафедру. Сівши на свої місце, здивовані тим, що я такий молодий, не знаючи ще, учень я чи вчитель, сорок хлопчаків суворо дивились на мене.

В класі панувала тиша, що передує битві. Я стиснув кулаки і, зробивши зусилля над собою, примусив себе мовчати: одне-єдине слово могло все зруйнувати. Зараз я мушу чекати, а не прискорювати події. Діти дивились на мене, а я, в свою чергу, на них, як приборкувач дивиться на левів. І раптом я зрозумів, що їх ватажком, цим Гверескі, про якого говорив директор, був ось цей худенький хлопчина зі стриженою головою і маленькими гострими очима, що сидів в першому ряду. Він перекидав з руки в руку апельсин і уважно дивився на мене. Було цілком зрозуміло, що у нього абсолютно не було жодного бажання їсти цей чудовий плід.

Вирішальний момент настав.

Гверескі голосно гукнув, стиснув апельсин у правій руці, відкинувся назад і метнув його.

Я злегка відхилив голову, і апельсин розбився об стіну позаду мене... Це був, певно, перший раз, коли Гверескі зазнав поразки у метанні апельсинів. А я аніскілечки не був наляканий. Я навіть не нахилився, а тільки трохи відхилив голову — рівно настільки, наскільки

було необхідно.

Але це був ще не кінець.

Розлючений Гверескі встав і прицілився в мене із своєї рогачки з червоної гуми, зарядженої кулькою з пожованого паперу.

Це був сигнал: майже одночасно всі інші тридцять дев'ять хлопчаків встали і також прицілились в мене зі своїх рогачок, які були не з червоної гуми, бо червоний колір був кольором ватажка.

Настала напружена тиша. Гілки дерев м'яко хилились до вікон. Раптом почулось дзижчання, через тишу в класі воно здалось особливо голосним,— у вікно влетіла велика муха.

Ця муха була моїм рятунком. Я побачив, що Гверескі одним оком вперто дивиться на мене, а другим шукає муху. Інші робили те ж саме. І я зрозумів, яка боротьба відбувалась зараз в їх серцях: учитель чи муха?

Надто сильно діє вигляд мухи на хлопчаків молодших класів. Я чудово розумів усю привабливість цієї комахи — я ж сам недавно закінчив навчання і тому теж не міг зберігати спокій, розглядаючи комаху. Раптом я запитав:

— Гверескі,— хлопчик здивувався, що я знаю його ім'я,— ти міг би вбити цю муху одним пострілом?

— О, це моя професія,— з посмішкою відповів Гверескі.

По класу пробіг шепіт. Рогачки, спрямовані на мене, опустилися. Всі перевели погляд на Гверескі, який вийшов з-за парти і прицілився в муху.

— Дзень...— паперова кулька вдарила об лампочку, а муха продовжувала дзижчати, як літак.

— Дай мені рогачку,— сказав я. Я взяв шматок паперу, зробив з нього кульку і прицілився з рогачки Гверескі в муху. Мій рятунок, весь мій майбутній престиж цілковито залежали від цього пострілу. Я не поспішав.

— Згадай,— сказав я собі,— коли ти був школярем, ніхто не міг перевершити тебе в мистецтві вбивати мух.

Потім я впевнено натягнув гуму — дзижчання раптом припинилося і мертва муха впала до моїх ніг.

— Рогачка Гверескі,— сказав я, одразу ж повертаючись до кафедри і показуючи червону гуму,— тут у мене в руках. Тепер я чекаю на всі інші.

В класі здійнявся гамір. Але він означав швидше захопленість, аніж ворожість, і один за одним, схиливши голови, хлопці підходили до кафедри. Невдовзі у мене в руках опинилось сорок зібраних до купи рогачок.

Я не демонстрував дітям свою радість з приводу перемоги. Дуже спокійно, наче нічого не трапилось, я сказав:

— Почнемо з дієслова. Гверескі, до дошки.— І дав йому крейду.— я їду, ти їдеш, він їде...— І так до найскладнішої відміни.

А решта учнів старанно переписувала собі в зошити те, що переможений і упокорений Гверескі писав на дошці.

А директор, вирішивши, очевидно, що сорок демонів давно вже зв'язали мене і заткнули мені рота, увійшов посеред уроку в клас і як мені здалося, ледве втримався, щоб не закричати від здивування.

(Джованні Моска)

? Так у чому ж секрет успіху вчителя? Невже тільки в умінні влучно стріляти з рогачки?

? Чим приваблює вас його особистість?

? Які педагогічні здібності допомогли йому взяти гору над класом?

? У чому секрет такої ефективності обраного ним способу впливу?

Ситуація № 98: як можна вплинути оцінкою?

По школі пролунав дзвінок. Закінчився другий урок, розчинились широкі двері класних кімнат, і коридор заповнила дітлашня. Стрімголов мчали малюки, поважно виходили старшокласники. З 10-го класу з великим циркулем у руках вийшла сива вчителька. До неї підійшов високий юнак.

— Можна Вас затримати на хвилину? — вчителька уважно глянула на нього і уповільнила ходу.

— Вам, Зінаїдо Іванівно, не здається, що Ви занижили мені оцінку? Я точно знаю на вищий бал, ніж Ви поставили. виправте, будь ласка,— учень простягнув авторучку.

— Ні, не здається. Матеріал ти знаєш посередньо, задачу розв'язав з помилками, спосіб вирішення неоригінальний і нерациональний, так що оцінка, цілком об'єктивна. Ось так, юначе. Щоб отримувати вищі оцінки, треба вчитися з більшим коефіцієнтом віддачі,— і вона увійшла в учительську.

— Знову Лук'янчиков оцінкою незадоволений. Бурчить, як сварлива свекруха,— промовила Зінаїда Іванівна.

— А він усіма вчителями незадоволений, вважає що його знання недооцінюють,— підтримав розмову історик Петро Григорович.— Я вже вирішив сьогодні з ним попрацювати. Запрошую всіх, у кого «вікно», на, так би мовити, показове виховання скромності.

? Спробуйте, поки не читаючи далі, визначити, в чому полягає мета вчительки?

? Чи може виховний монолог вчительки переконати учня?

? Який спосіб переконуючого впливу на Лук'янчикова запропонували б ви?

? Яким чином, на ваш погляд, планує вплинути на нього Петро Григорович?

? Знайдіть у збірнику ситуацію, схожу за змістом на цю. Порівняйте їх розв'язання (див. далі). У чому вони схожі, у чому — різні? Чому?

Урок історії у 10-му класі розпочався не зовсім звичайно: одразу ж настала тиша, зразковий порядок. Діти поважали Петра Григоровича за цікаву систему викладання, побоювались його суворості в опитуванні та дотепних зауважень на адресу «порушників».

— Ти мені казок не розповідай, я це краще за тебе вмю робити. Розкрий причини, які зумовили історичні події. Мені зубрил не потрібно. Мій обов'язок — навчити тебе мислити, аналізувати, зіставляти, докопуватись до кореня тих чи інших явищ.

Але такі багатослівні повчання, як правило, Петро Григорович промовляв на двох-трьох початкових уроках, надалі обмежувався короткою реплікою: «Без казок!».

Щоб отримати у нього вищий бал за відповідь, замало відмінно переказати події — треба самостійно сформулювати правильні висновки та виявити причини цих подій.

Петро Григорович запитав двох учнів, поставив одному задовільну оцінку, іншому — відмінну. Потім викликав Лук'янчикова.

— Охарактеризуй розстановку прогресивних і реакційних сил напередодні другої світової війни.

Вислухавши відповідь, вчитель поставив декілька додаткових запитань, взяв щоденник, жирно вивів вищий бал і промовив:

— Молодець! Відмінно! Сідай.

Задоволений Лук'янчиков гордовито пішов до своєї парти. Клас затих: такого ніколи не було! Відмінно — за що? Чому? Адже відповідь плутана, посередня. Петро Григорович помовчав і раптом запитав:

— Лук'янчиков, ти чесний?

Учень підвівся і розгублено відповів:

— Я вважаю себе чесним.

— А принциповий? — продовжив вчитель. Юнак мовчав.— А як, друзі, вважаєте ви: правильно я йому оцінку поставив? Заслуговує він на неї?

— Ні! Ні! Має бути вдвічі менше! — пролунали численні голоси.

— Чуєш, Лук'янчиков, «голос народу»? Чому ж ти, чесний та

принциповий, не починаєш сперечатися та доводити, що я помилився і завищив оцінку? Ти ж постійно дорікаєш вчителям за недооцінку твоїх знань. Ось вона, ціна твоєї принциповості! Мені легко виправити оцінку в щоденнику, але я не зроблю цього. Ти бачиш, яка вона жирна та яскрава. Нехай залишається: ти її ще заробиш. Але цю ми будемо пам'ятати обидва, чи не так? А зараз приготуйтеся записувати новий матеріал...

Були в подальшому в учня і вищі бали, і нижчі, але він до закінчення школи не сперечався з учителями відносно оцінок і, не просив їх завищувати.

? У чому ж, по-вашому, секрет ефективності обраного вчителем способу переконуючого впливу?

Ситуація № 99: розиграш, покарання та помста

Якби ця ідея належала не лідеру класу Олегу Комарову, ми б її відкинули, оскільки любили і поважали вчительку математики і свою класну Марію Василівну, яка завжди допомагала нам, йшла назустріч, підтримувала...

Того дня, як завжди, вчителька увійшла до класу життєрадісна, бадьора, весела. Мала бути контрольна за чверть.

— А Ви нас не попереджали про контрольну!

— Як не попереджала? Я точно пам'ятаю, що оголошувала про контрольну.

— Ні, Маріє Василівно!

— Цього не може бути. Я пам'ятаю: тоді відповідав Корбут, а я підійшла до вікна і...

— Ні-ні, не оголошували.

Вчителька зверталась до різних учнів, однак всі твердили: «Ні!»

— Як же так? Невже я... Ні, цього не може бути. Скажи їм, Олеже! Олег був її опорою: визнаний лідер класу, круглий відмінник, спортсмен. Однак і від нього вона почула: «На жаль, ні...»

— Що ж, тоді прийміть мої щирі вибачення. Запишемо тему уроку...

Вона вірила нам і навіть не могла подумати про нашу змову. Записуючи на дошці нову тему, вона різко повернулася обличчям до класу з останньою надією:

— Петрова, я казала про контрольну?

У відповідь було мовчання. Петрова не здатна була лукавити. Вчителька ще раз запитала її.

— Краще не запитуйте мене про це, Маріє Василівно.

— Як це не запитувати? Я вимагаю відповіді! — Цього разу відповіддю були сльози.

Вмить все з'ясувалось.

В класі було тихо, як ніколи. Нам стало соромно, гірко, незручно. Вчителька знову повернулася обличчям до дошки, але вже нічого не писала на ній.

? Як би ви діяли далі на місці Марії Василівни?

? Який спосіб виховного впливу варто застосувати? Врахуйте, що саме той учень, який був опорою та надією вчительки, став організатором змови з огляду на свій головний життєвий принцип: «Є тільки я і мої власні цілі, задля яких придатні будь-які способи». Олег і зараз не відчував своєї провини перед Марією Василівною, не усвідомлював образи, завданої класному керівнику.

Повернувшись обличчям до класу, Марія Василівна сказала:

— А все-таки контрольна відбулася. Тільки задачі в ній були не тригонометричні, а моральні. І ви їх розв'язали невірною.

— Цей тип задач не має однозначних розв'язків,— заперечив Олег.

— Тільки однозначні,— різко мовила вчителька.— І шкода, що саме Ви, Олеже, цього не розумієте.

Підійшовши ближче до учнів, вона продовжувала:

— Ви жорстоко вчинили зі мною. Заради чого?.. Невже така незначна мета — позбутися контрольної — варта таких ганебних засобів? Вчіться платити за свої вчинки. Можете вважати мене злою, жорстокою, несправедливою. Але всі ті, хто сьогодні був викликаний мною, отримують двійки як такі, що не підготувались до уроку.

Для Олега це був несподіваний удар. І коли він дізнався, що з математики у нього не буде річної відмінної оцінки, а значить, і золотої медалі, то став шукати, як виправити становище. Навіть попри свою гордість просив вибачення, однак Марія Василівна виявилась принциповою і невблаганною. Залишався єдиний шлях: подружитись з ненависною йому наївною Петровою, яку він називав «юродивою», і подіяти на Марію Василівну через неї.

Олег все продумав і попросив Петрову підійти до вчительки тоді, коли це мало бути найвигідніше для цього,— у день її 55-річного ювілею. «Навіть злочинцям в такі дні буває амністія»,— сказав Олег. Однак вчителька розуміла, що поступитись своїми принципами означало підіграти амбіції Олега, його самовпевненість та егоїзм. І ще як класного керівника її непокоїв негативний вплив Олега на інших учнів класу. Необхідно було замінити рожеві окуляри, крізь які вони бачили Олега як лідера, на більш адекватні.

? А ви як ставитесь до способу впливу, який застосувала Марія Василівна?

? Чи відповідає обраний нею метод правилам покарання?

? Чи можна виправдати порушення цих правил в окремих ситу-

аціях?

І Олег вирішив помститись. В день 55-річного ювілею в класі була святкова атмосфера. Велике кольорове фото ювілярки. Квіти. Був і сюрприз, який став для вчительки найнесподіванішим і найдорожчим подарунком: велика віньєтка з обличчями учнів кожного з її тридцяти випусків. Серед них було й фото Петрової від нашого класу.

Спочатку завітали на урок колеги з вітальною піснею. Потім привітали десятикласники. І тут руку підняв Олег:

— Можна мені сказати?

— Так-так, Олеже, звичайно. Я чекаю.

— Я хочу вибачитись. Вибачитись за клас, який влаштував цей ювілей. Усі, звичайно ж, розуміють, що в такі дні у Вас далеко не святковий настрій. Тому що саме зараз Ви прекрасно усвідомлюєте, що життя минуло. Ваші учні давно стали академіками, професорами. Живуть справді цікавим життям. А Ви, Маріє Василівно, тридцять літ і три роки просиділи на одному й тому ж стільці, день у день повторюючи одне й те саме. І аніскільки не змінились. Вам вже ніколи не зрозуміти нас, молодих.

Всі в класі ошелешено замовкли. А потім вибухнув осудливий гамір.

— А ви взагалі замовкніть! Влаштували тут показуху! А скажіть вам, що Марія захворіла і алгебру відмінили,— ось тоді і буде справжня радість,— додав Олег, відчуваючи себе, як і досі, лідером.

З місця зірвалася Петрова, яка вже встигла повірити, що в них з Олегом справді дружні стосунки.

— Олеже, скажи, що це жарт! Просто розиграш!

— А ти взагалі замовкни, юродива!

Вчителька, як і тоді, підійшла до вікна, не виказуючи свого хвилювання. Всі зникнули. Хтось з учнів став її втішати:

— Маріє Василівно, Ви не ображайтесь на Олега. З ним щось коїться. Він, напевно, захворів.

? Що може далі сказати вчителька?

? Як вона буде діяти далі? Спробуйте показати її дії.

— ...Ви даремно мене втішаєте. Я навіть рада за Олега, як би дивно це не здавалось. Слава Богу, що він ще здатний на такі безглузді вчинки. Набагато страшніше було б, якби він затаївся і промовчав, приховавши все це в собі. Не знаю, але, по-моєму, це свідчить про те, що я непоганий педагог. Я ще здатна розуміти вас, молодих. Але неправда, що я не змінююсь. З кожним новим класом, з кожним новим випуском я змінююсь на краще. Разом з вами я зростаю, з вами я молодшаю. Тому що ви — моє життя. Чи не

так?

А тепер продовжимо урок. Дістаньте зошити, ручки...
Зачекайте, ви ж хотіли подарувати мені пісню? Даруйте...

*Когда уйдем со школьного двора
Под звуки нестаряющегося вальса,
Учитель нас проводит до угла,
И вновь назад, и вновь ему с утра:
Встречай, учи и снова расставайся,
Когда уйдем со школьного двора.*

*Для нас всегда открыта в школе дверь,
Прощаться с ней не надо торопиться,
Но как забыть звончей звонка капель
И девочку, которой нес портфель...
Пускай потом ничто не повторится,
Для нас всегда открыта в школе дверь.*

*Пройди по тихим школьным этажам,
Здесь прожито и понято немало,
Был голос робок, мел в руке дрожал.
По ты домой с победою бежал;
И если вдруг удача запропала,
Пройди по тихим школьным этажам.*

*Спасибо, что конца урокам нет,
Хотя ты ждешь с надеждой перемены,
Но жизнь — она особенный предмет:
Задаст вопросы новые в ответ,
Но ты найди решение непременно.
Спасибо, что конца урокам нет!*

Ситуація № 100: замість післямови

Прийшовши до студентів-істориків на заміну, я одразу ж відчув негативне ставлення до педагогіки. Інтуїція мене не підвела: невдовзі залунали недобррозичливі репліки про Макаренка. Один хлопець, Олег, безумовний лідер групи, взагалі відмовився відповідати на питання семінару: «Мені це не потрібно. Це декларативні мертві знання. Яка з них користь?» Інші його підтримали.

Тут панувала цілковита свобода думок. То були часи перебудови. На кожному кроці чулись слова: «застій», «загнивання», «новаторство», «прискорення». Історики висловлювались так вільно, мабуть, ще й тому, що я прийшов до них на одне заняття і вони від мене жодним чином не залежали. Я тоді подумав: «Інколи

замінювати корисно. Від студентів, з якими працюєш постійно і які з тобою пов'язані майбутнім екзаменом, рідко почуєш правду».

Мої співрозмовники відкрито зізнались, що педагогіку називають дзяблiстикoю (від прізвища доцента Дзяблiка, який читав в них цей курс). Я розумів причину такого ставлення, добре знаючи доцента Дзяблiка, його професійний рівень, методикy викладання. Мій колега, наприклад, полюбляв питання типу: «Що таке вчитель?» — потрібно було відповідати абзацем на півсторінки з конспекту його лекції... Я дипломатично намагався переключити розмову з особистості викладача на зміст семінару, однак відчував, що і я для них був «дзяблiстом», оскільки також читав цей «нудний» предмет.

Як змінити їхнє ставлення до педагогіки? Спочатку, керуючись відомою закономірністю, що сприйняття виховних впливів залежить від ставлення до людини, яка їх здійснює, мені необхідно було змінити ставлення до себе, вплинути на їхнього лідера, паралельно переконати їх у тому, що педагогіка, яку вони вважали «декларативною мертвою наукою», насправді жива, цікава і необхідна.

? *Перш ніж продовжити ситуацію, порадьте, яким чином викладачеві виконати ці три завдання?*

? *Як би ви довели життєву необхідність та значущість педагогіки?*

? *Уявіть, що педагогіка також потребує реклами. Ваша рекламна пропозиція (домашнє завдання)?*

— Досі я слухав вас. Уважно. Не перебиваючи. Дозвольте і мені тепер висловити свою власну думку.

Мені сподобалась ваша відкритість, прямота. Я ціную це в людях. Хтось з великих говорив: «Спіратись можна тільки на те, що чинить опір». Я не сумніваюсь, що ви такі ж сміливі і в присутності викладача, якого я сьогодні замінюю (*іронія*).

Однак ніколи не кваптесь з узагальненнями. Давайте спробуємо подивитись на педагогіку з іншого боку. Не така вона вже й декларативна і мертва, як вам здається. Щоб переконати у цьому, я хотів би поставити вас в умови, коли миттєво потрібно прийняти рішення. Хотів би чути від вас не **що** можна робити, а **як** потрібно діяти. Отож спробуйте знайти вихід.

Ви, Олеже, уявіть себе батьком дорослого сина, який мало не вкоротив собі віку... (див. № 39).

Ви, Андрію, поставте себе на місце слідчого, який має схилити людей до свідчення... (див. № 40).

Ви, Оксано, вже закінчили університет, отримали диплом, потім захистили дисертацію і приходите на першу свою лекцію, скажімо, з

новітньої історії, а один студент спить... (№ 24).

Ви, Світлано, студентка-практикантка. Проводите урок історії, і раптом учень зауважує, що на столі лежить шпаргалка... (№ 60).

Даю п'ять хвилин на роздуми, а потім ви маєте запропонувати оптимальний спосіб впливу. Згадайте: педагогіка і є наукою про способи впливу на людину.

Спочатку я вислухаю вас, потім запропоную свої моделі можливої поведінки.

Я відчув, як щось змінилося, щойно почав призначати кожному із студентів індивідуальні завдання — дійсно цікаві та життєві.

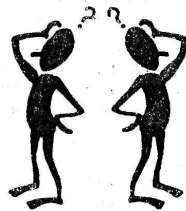
Коли дійшла черга до Олега, я настільки був здивований його варіантами розв'язання ситуації, що вмить забув і пробачив йому злі репліки щодо Макаренка, доцента Дзяблика та педагогіки взагалі.

До кінця заняття залишилось кілька хвилин, і я сказав:

— Скоро дзвінок. Ми з вами попрощаємось. А чи зустрінємось ще — не знаю. Кращі варіанти запропонував Олег. Кожен з них я хочу оцінити окремою п'ятіркою. Сьогодні у нас була особлива пара. І п'ятірки особливі. Хочу залишити їх у вашому журналі. Немає? Хай староста принесе.

В аудиторії стояла тиша. Кілька хвилин мовчки чекали. Я згадав початок заняття. Тепер переді мною сиділи зовсім інші студенти.

Пройшло кілька років. Був червень. Після державних екзаменів я чекав біля Будинку офіцерів маршрутне таксі. Зупинилась чорна іномарка, клацнули двері, і чоловічий голос, звернувшись по імені та по батькові, запросив мене сідати. У водієві я одразу ж впізнав колишнього студента-історика Олега. Розмова почалась із запізненого його вибачення. А дорогою ми згадували ту «пару», яка, за його словами, залишила світлий слід не тільки в пам'яті, а й в душі.

Продовження ситуацій

До №37

...І він іде мовчки, впевнено, спокійно, а мені недобре стало, голова пішла обертом, я ледь не звалився. Він легенько рукою ноги мої притиснув, а я, щоб не впасти, за шию його обхопив...

Так я на ньому в учительську і в'їхав.

Вчителі хто на півслові затнувся, хто голову від журналу підвів, хто відсахнувся з подиву.

Директор постояв трохи, потім нахилився, говорячи:

— Стоп, машина! Приїхали! Злізай, друже... Я ні живий ні мертвий сповз з його плечей.

— Так це ж знаменитий Максим Невпинний! — пізнав хтось.

— Атож! Він і є. З приїздом тебе! — промовив директор і додав: — Ну йди, стрибай ще, може, й вийде...

Я вийшов, а за мною класна ступнула, двері вчительської причинила, прошепотіла: «Ох, була б я директором, дала б я тобі!» Глянув я їй в обличчя: точно дала б...

Але директори різні бувають. Та стрибати й гойдатися мені перехотілося...

(В.О.Сухомлинський)

До № 38

Нас было 30. Это верно.

Но все ж поправка тут нужна:

Котенок в классе тридцать первый

Сидел под партией у окна.

Котенка кто-то обнаружил

На переменке у крыльца.

Он только выбрался из лужи

И потянулся к нам, мальчикам.

Он был посажен в чью-то кепку

И виден был всего на треть,

Но шёл урок, и, значит, крепко

Могло кому-то нагореть.

Была учительница строгой,

И тайну не открыли ей.

Но вдруг, согревшийся немного,

Мякнул в кепке дуралей.

*Наш класс виновника не выдал,
Решили рта не разомкнуть,
Но для учительницы, видно,
Была совсем не в этом суть.*

*Она прошла по классу прямо
К той парте около окна.
Оттуда услышала «мяу!» —
И вдруг в улыбке расцвела.
«Вы молодцы, что пожалели», —
И снова к парте отошла.*

*Лежал котенок в чьей-то кепке,
И прыгал дождик среди луж,
И шел урок, вернее лепка
Отзывчивых и добрых душ.*

До №39

На німе питання батька: «Синку, поясни — я зрозумію» — Сергій відповів відчайдушним поглядом: «Що ж мені робити, тату? Адже я не можу без неї!»

І тоді батько порадив:

— Страждай.

— А я не вмію. Батько невблаганний:

— Страждай. А ти скиглиш, як у банальних романах... Ні, от послухай:

Нет, ты мне совсем не дорогая:

Милые такими не бывают.

От тоски себя оберегая,

Зубы сжав, их молча забывают...

— Чий це вірш, батьку?

— Та так, одного гарного поета...

А вранці Сергій прийшов до школи. Всі помітили, що він став дорослішим, стриманішим, серйознішим.

До № 40

Слідчий ще здаля помітив серед книжок знайомі збірки поезій.

— Дозвольте ближче познайомитись з вашою бібліотекою?

— Будь ласка.

Узявши в руки невеличкий томик, він сказав:

— Расул Гамзатов... Доводилось читати. Пригадую, є в нього один вірш. Напам'ять не вивчав, але закарбувався в душі зміст: хоч багато проживи, хоч мало, та якщо чужий біль не став твоїм власним болем, то

вважай, що ти марно жив на цьому світі...

Слідчий поклав збірку на місце і подивився на господарів:

— Ну що ж, я бажаю вам спокійно і безтурботно жити на новій квартирі. Дай Боже, щоб на Вас ніколи не чекало те, що чекає зараз двох маленьких дітей. В їхнього батька хтось відібрав життя біля вікон вашого будинку... На все добре! А про всяк випадок я залишу вам свою візитну картку, гаразд?

До № 41

Розповідає відомий російський педагог Євген Миколайович Ільїн:

— Пам'ятаю, прийшла мати. Хвора. Знервована. І плаче: дочка мене замучила! Допоможіть мені! Допоможіть! Вона і така, і така, і така...

Я кажу:

— Ну добре, добре, заспокойтесь. Спробую сьогодні ж допомогти.

— Та ні! Вона сьогодні після уроків у музичну їде. Я кажу:

— Ну, власне, чому ж після уроків? Я на уроці й допоможу. Ходімо, якщо бажаєте, я й Вам трішки допоможу.

Прийшов на урок. Був Салтиков-Щедрін. А за Щедріним Толстой...

А я записую тему на дошці: «Як простягнути руку своїй матері?» (за «Вишневим садом»). Клас подивився. Учні презирнулись... Я люблю переставляти теми. Ось це необхідно зараз — це і буде зараз. Ми повернемось потім до «Вишневого саду». А зараз він повинен попрацювати на нас, тому що я не можу тепер інакше. Не лише мати схвильована — я занепокоєний, адже знаю, що таке дитина, яка мучить своїх батьків. Це я знаю добре. І починаю «Вишневий сад».

— Уявімо собі сцену. В кріслі сидить мати і плаче. З жалю плаче. Мати прогуляла своє життя, маєток розтринькала. Від таких матерів ми відвертаємось. Я знаю тисячі прикладів, коли від таких матерів відвертаються діти... Прибігає Аня. Підбігає до матері і стає на коліна: «Мамо, мамо, ти плачеш? Мила, добра моя мама...»

Матері теж іноді бувають безпорадні, легковажні, як діти. Але нехай вона і легковажна, і жалюгідна, нехай смішна. Нехай! Нехай! Але вона чудова. Тому що... тому що — мама.

І я звертаюсь до Наталі:

— Наталю, ось ти коли-небудь обов'язково скажеш комусь — ну, наприклад: «Мишко, я тебе люблю!» І ти скажеш, Ірино, і ти, Андрію. А ось хто з вас коли-небудь сказав своїй матері: «Мамо, я тебе люблю!»?

Декілька рук у класі...

— Чого ви ніяковієте? Я теж не встиг сказати. Не встиг. Все думав: ось завтра... ось завтра... ось ще трохи... і не встиг.

А завдання... завдання вам буде просте цього разу. Адже ви ж «Вишневого саду» ще не читали... Прийдіть сьогодні додому, виберіть

хвилину, підійдіть і скажіть лише це: «Мамо, я тебе люблю!» Ось і все...

Іншим разом я скажу перед самим дзвінком:

— А хто з вас коли-небудь сказав це своїй матері: «Мамо! Я тебе люблю!»? — І, закінчивши на цій фразі урок, вийду з класу. А дзвінок, який прозвучить мені услід, сповістить — не про кінець уроку, а, навпаки, про початок роботи духовної, внутрішньої.

До № 42

Оглянувши клас і витримавши паузу, Світлана Сергіївна стримано сказала:

— Гаразд. Я дозволяю вам займатися своєю улюбленою справою. Але дозвольте і мені, коли я розповідатиму вам, стояти тут і дивитись у вікно, щоб нікого не непокоїти.

Наступна її пауза була наповнена вже іншим змістом: сторожким очікуванням, зародженням інтересу до її особистості.

Дивлячись у вікно і відчуваючи, що увага з математичних завдань приховано переключалась на неї, вона розпочала урок:

Снова выплыли годы из мрака

и шумят, как ромашковый луг.

Мне припомнилась нынче собака,

что была моей юности друг.

Нынче юность моя отшумела...

В класі стояла тиша. Поезії Сергія Єсеніна змінювались цікавими фактами його життя, спогадами сучасників. Стримано. Ненав'язливо. Інтригуючи.

Перед Світланою вже були не дерева за вікном, а допитливі очі переможених десятикласників. Навіть не помітила, як відійшла від вікна і вже стоїть біля столу...

А наприкінці навчального року поряд з портретами визначних фізиків та математиків у шкільному коридорі висіли портрети поетів та прозаїків.

Самоперевірка

Визначіть рівень свого вміння розв'язувати педагогічні ситуації за наведеними нижче показниками,

1. Рівень неусвідомлений (стихийний):

— діяли методом спроб та помилок, приймаючи у більшості випадків помилкові рішення;

— не могли обґрунтувати власний вибір;

— не врахували умов протікання ситуації;

— зазнавали труднощів з передбаченням наслідків власного варіанту та визначенням коефіцієнту його корисної дії;

— зазнавали труднощів у встановленні того, чи відповідає власний варіант розв'язання умовам ситуації.

2. Рівень репродуктивний:

— діяли за аналогією, копіюючи відомі, традиційні способи розв'язання, відтворюючи усталені стандарти;

— штучно переносили раніше відомий спосіб розв'язання у нову ситуацію, зазвичай не враховуючи її умов;

— надто загально обґрунтовували власний варіант, оскільки він мало співвідносився з ситуацією;

-- штучно переносили відомий спосіб розв'язання в нові умови, що заважало чітко бачити його наслідки.

3. Рівень частково-пошуковий:

— шукали оптимальний варіант шляхом зіставлення різних способів розв'язання ситуації;

— вибирали оптимальний варіант шляхом аналізу змісту та умов ситуації;

— могли науково обґрунтувати власний вибір оптимального варіанту;

— здійснювали вибір оптимального варіанту шляхом обґрунтованого прогнозування його можливих наслідків.

4. Рівень творчий:

— могли самостійно змодельовати оригінальний, нестандартний варіант або пристосувати відомий спосіб розв'язання до змінених умов шляхом встановлення нових зв'язків і комбінацій;

— моделювали розв'язання шляхом глибокого аналізу ситуації;

— могли науково обґрунтувати та педагогічно грамотно проаналізувати відповідність обраного варіанту умовам ситуації;

— обирали результативний варіант, оскільки педагогічно грамотно прогнозували наслідки рішення.

Використана література

1. **Каплінський В., Копишинський В.** Аналіз педагогічних ситуацій як засіб розвитку професійного мислення майбутнього вчителя // Фізична культура, спорт та здоров'я нації.— Вінниця, 2001.- С 216-220.
  2. **Каплінський В.В.** Критерії відбору педагогічних ситуацій для лабораторних та практичних занять з дисциплін педагогічного циклу // Наук. зап. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. - Вінниця, 2001. — Вип. 4. Сер.: Педагогіка і психологія.- С. 50-53.
  3. **Каплінський В. В.** Різновиди педагогічних ситуацій та їх використання на заняттях з дисциплін педагогічного циклу // Наук. зап. ВДПУ ім. М.Коцюбинського. — Вінниця, 2002.— Вип. 6. Ч. 2. Сер.:Педагогіка і психологія.— С. 177-180.
  4. **Каплінський В.В.** Аналіз природних виховних ситуацій як метод підготовки та перепідготовки класних керівників // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2011. – Вип.33. – Серія: Педагогіка і психологія.
  5. **Вигдорова Ф.** Дорога в жизнь; Это мой дом; Черниговка: Повести.— М.: Сов. писатель, 1969.— 735 с.
  6. **Ильенков Э. В.** Учитесь мыслить смолоду.— М.: Знание, 1971. — 64 с.
  7. **Кондрашова Л. В.** Сборник педагогических задач. — М.: Просвещение, 1987. - 143 с.
  8. **Кошманова Т.** Педагогічні ситуації як метод підготовки майбутнього вчителя США // Рідна шк. - 2000. - № 2.- С. 37-39.
  9. Культура спілкування /За ред. М. П. Щербаня,— К., 1997.— 328 с.
  10. **Кулюткин Ю. Н.** О подходах к исследованию структуры профессиональной педагогической деятельности.— Л., 1997.— С. 86.
  11. **Львова Ю.П.** Педагогические этюды.— М.: Просвещение, 1990.— 63 с.
  12. **Матвієнко О. В.** Методи конкретних педагогічних ситуацій: Навч.-метод. посіб.—К.: Укр. пропілеї, 2001.— 299 с
  13. **Натанзон Э.П.** Приемы педагогического воздействия. — М.: Просвещение, 1972.— 215 с.
  14. **Неймарк М.С.** О некоторых психологических условиях эффективности воспитательного воздействия // Тез. докл. на I съезде Всесоюз. о-ва психологов.- М., 1959.- Вип. 3. - С. 37-41.
  15. **Пойа Д.** Математическое открытие.— М.: Наука, 1970.— 452 с.
  16. **Смирнов С.А.** Понятие режиссуры игры в педагогике // Вести. высшей шк. — 1987. — № 6, — С. 34-39.
  17. **Соловейчик С.Л.** Педагогика для всех,— М.: Дет. лит., 1989. — 284 с.
  18. **Сухомлинский В.А.** О воспитании, — 4-е изд. / Вступ, очерк С. Соловейчика.— М.: Политиздат, 1982.— 270 с.
- У збірнику використані ситуації із художніх фільмів: «Лялечка» (режисер І.Фрідберг), «Розиграш» (режисер В. Селєзньов), «В моїй смерті прошу звинувачувати Клаву К.» (режисер М. Лебедев, Е. Ясан), «Ключ без права передачі» (реж. Г. Полонський).

Рекомендована література **Книги (за роками видання)**

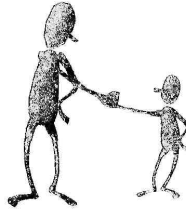
- Ильин Е.Н.** Искусство общения.— М.: Педагогика, 1982.— 112 с.
- Поташник М.М., Вульф Б.З.** Педагогические ситуации.— М.: Педагогика, 1983.- 142 с.
- Ильин Е.Н.** Путь к ученику.— М.: Просвещение, 1988.— 224 с.
- Петровченко Г.Г.** Ситуативные задачи в педагогике: Для вузов.— Минск: Изд-во БГУ, 1990. — 224 с.
- Ильин Е.Н.** Герой нашего урока.— М.: Педагогика, 1991.— 288 с.
- Рыбакова М.М.** Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. — М.: Просвещение, 1991. — 127 с.
- Скотт Д.Г.** Конфликты и пути их преодоления.— К.; Внешторгиздат, 1991. — 190 с.
- Илющекин В.И.** Увлекательная педагогика.— Краснодар: Изд-во КЭЦРО, 1992. — 92 с.
- Натанзон Э.Ш.** Психологический анализ поступков ученика.— М.: Просвещение, 1994. — 124 с.
- Крупенин А.Л., Крохина И.М.** Эффективный учитель.— Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. — 480 с.
- Таранов П.С.** Приемы влияния на людей.— Симферополь: Таврия, 1995. — 496 с.
- Ишмуратов А. Т.** Конфлікт і згода.— К.: Наук, думка, 1996.— 189 с.
- Шейнов В.** Конфликты в нашей жизни и их разрешение.— Минск: Амалфея, 1996. — 288 с.
- Пірен М.І.** Основи конфліктології: Навч. посіб.— К., 1997.— 212 с.
- Розанова И.И.** Основы педагогики общения. — Минск: Беларус. навука, 1998.- 319 с.
- Емельянов С. М.** Практикум по конфликтологии.— СПб.: Питер, 2000.-560 с.
- Морозов А. В.** Психология влияния.— СПб.: Питер, 2000.— 512 с.

Статті

- Опилат Я.Г.** Решение педагогических ситуаций //Сов. педагогика.— 1988.- №11.- С. 59-62.
- Бургин М.С., Гончаренко С.И.** Методологический уровень практических задач педагогики // Филос. и социол. мысль.— 1989.— № 4.— С. 3-12.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	3
Розділ I	7
Розділ II	31
Розділ III	39
Розділ IV	43
Розділ V	49
Розділ VI	57
Розділ VII	58
Продовження ситуацій	73
Самоперевірка.....	77
<i>Використана література</i>	78
<i>Рекомендована література</i>	79

Підписано до друку 09.02.15.
Формат 84х60/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 5,00. Обл.-вид. арк. 4,65.
Наклад 300 прим. Зам. № 6614.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Нілан-ЛТД»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/я 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.